

Communicatie

tijdschrift voor communicatiewetenschap en mediacultuur

jaargang 29 • nummer 1 • maart 2000

IMUN

2473

506

coml cwq
i s mu a
n i d s c x m o
d i f g s h c a
i e m l o b a

Garant

Redactie

H. Van Pelt, Departement Politieke en Sociale Wetenschappen, U. Antwerpen
H. Verstraeten, Sectie Communicatiewetenschappen, V.U. Brussel
P. Vyncke, Vakgroep Communicatiewetenschappen, U. Gent

Hoofdredacteur

L. Van Poecke, Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven

Redactiesecretariaat

I. De Wachter

Redactieadres

Communicatie, Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven,
E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven, tel 016/32.32.20-24, fax 016/32.33.12
E-mail: Ingrid.DeWachter@soc.kuleuven.ac.be

Verantwoordelijke uitgever

L. Van Poecke, E. Van Evenstraat 2A, B-3000 Leuven

Uitgever

Garant-Uitgevers, Tiensesteenweg 83, B-3010 Kessel-Lo (Leuven).

Abonnementenadministratie en advertentie-exploitatie: Garant-Uitgevers

Abonnementsprijzen voor jaargang 1999 (4 nummers):

- in België: **650 BEF** - betaling op rekening nr. 734-4291103-26 van Garant-Uitgevers.
- in Nederland: **NLG. 38,50** - betaling op rekening nr. 42.61.07.322 van ABN-AMRO-bank, Apeldoorn (giro nr. 837570) t.n.v. Garant-Uitgevers.
- Andere landen: 650 BEF (of 16,15 €) + verzendkosten - betaling na ontvangst van onze factuur.

Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men een maand vóór het einde van de jaargang opzegt.

Los nummer: 200 BEF / 11,50 NLG (5,- €)

Advertenties

Advertentietarieven worden op aanvraag toegezonden.

Communicatie verschijnt driemaandelijks, in maart, juni, september en december.

ISSN 0771-7342

© 2000 by Garant-Uitgevers NV

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en van de uitgever.

communicatie

TIJDSCHRIFT VOOR COMMUNICATIEWETENSCHAP
EN MEDIACULTUUR

Jaargang 29, nummer 1
maart 2000

INHOUD

Het verleden als verhaal	2
De narratieve structuur van historische films Willem Hesling	
De invloed van universitaire wetenschapsvoorlichting op de perceptie door jongeren van de wetenschap	21
Sofie Van Den Bossche en Jean-Pierre De Greve	
Sekseverschillen in interactiegedrag:	35
Een verschuiving in verklaringsparadigma's Agnetha Broos	
onderzoeksverslag	51
Gezinnen in een multimediale samenleving	
Resultaten in verband met videogebruik Karin Struys, Veerle Van Rompaey en Keith Roe	
onderzoeksverslag	55
De stereotypering van de sekserollen in de media	
Casestudy: Friends Floris Nieuwdorp	
Boekbesprekingen	59
Abstracts	64

Het verleden als verhaal

DE NARRATIEVE STRUCTUUR VAN HISTORISCHE FILMS

Willem Hesling

SAMENVATTING

De narratieve manier waarop speelfilms het verleden doorgaans benaderen, heeft belangrijke implicaties voor het beeld dat zij van dat verleden schetsen. Het feit dat personages in filmverhalen een centrale rol spelen, levert dikwijls een geschiedenisbeeld op dat begrepen moet worden vanuit individuele handelingen en motieven. In hun representatie van het verleden blijken filmverhalen bovendien vaker naar elkaar dan naar dat verleden zelf te verwijzen. Een belangrijk gevolg van deze intertekstuele dynamiek is het ontstaan van een 'filmisch-historische realiteit' die los komt te staan van de 'wetenschappelijk-historische realiteit'. Daarbij kan de realiteitsimpressie die van het filmverhaal uitgaat gemakkelijk een misleidende objectivering en homogenisering van de historische werkelijkheid in de hand werken.

Sleutelwoorden: film, geschiedenis, narrativiteit

Films die zich op het verleden richten, doen dat meestal in de vorm van een verhaal. Daarmee sluiten ze aan bij een 'artistieke' vorm van geschiedschrijving die zo oud is als de Ilias en zich altijd in een aanzienlijke populariteit heeft mogen verheugen. Maar ook buiten het literair-filmische domein heeft de narratieve benadering van het verleden zijn diensten weten te bewijzen getuige de frequentie waarmee professionele historici verhaalformules gebruiken als cognitieve schema's om betekenis en samenhang aan te brengen in de chaos van historische gebeurtenissen. Dat zowel filmmakers als historici narratieve procédés aanwenden om het verleden te herschrijven, betekent echter niet dat ze dat met dezelfde bedoelingen en dezelfde resultaten doen. Historici proberen zo wetenschappelijk mogelijk naar het verleden te kijken, terwijl filmmakers dat liever met een poëtische blik doen. Voor historici is de beslissing om hun bevindingen narratief te organiseren een methodologische keuze die belangrijke epistemologische consequenties heeft. In tegenstelling tot logisch-wetenschappelijke uitspraken kunnen narratieve constructies immers niet gefalsifieerd worden. De verhalende historicus kan dus geen wetmatigheden blootleggen, maar slechts via een meer configuratieve manier van begrijpen op de concrete samenhang

wijzen die er misschien tussen de door hem gepresenteerde gegevens bestaat (Buunk, 1994: 2). Zijn betoog heeft met andere woorden geen absolute bewijskracht, maar is afhankelijk van de gehanteerde argumenten meer of minder overtuigend. Alhoewel ook filmmakers overtuigend moeten zien over te komen, hebben zij met dergelijke methodologische problemen niet veel te maken. Filmmakers kiezen in de eerste plaats voor verhalen vanwege de dramaturgische mogelijkheden die ze te bieden hebben. Toch heeft ook voor hen de keuze voor de verhaalvorm belangrijke implicaties voor het beeld dat zij van het verleden schetsen. In dit essay worden een drietal van die implicaties besproken. Eerst wordt aandacht besteed aan de manier waarop in filmverhalen een centrale rol is weggelegd voor het individu als historische kracht. Vervolgens wordt besproken hoe filmverhalen de representatie van het verleden blootstellen aan een dynamiek van intertekstuele processen. Tenslotte is er aandacht voor de manier waarop het mimetisch karakter van verhalen een misleidende objectivering van de historische realiteit in de hand kan werken.

■ NARRATIVITEIT EN INDIVIDUALITEIT

Verhalen kunnen moeilijk zonder personages. Kiezen voor de verhaalvorm impliceert dan ook al gauw kiezen voor een benadering van het verleden waarin het individuele handelen een centrale rol speelt. Dat geldt zowel voor de filmmaker als voor de historicus. De manier waarop filmpersonages in een historisch kader worden geplaatst, verschilt echter aanzienlijk van de manier waarop de historicus met zijn personages omspringt. Filmmakers beperken zich doorgaans tot het vertellen van hetgeen hun personages overkomt, terwijl historici daar ook een verklaring voor proberen te geven. In een historische film wordt de kijker meegesleept door een *flow* van geïndividualiseerde handelingen en gebeurtenissen, terwijl historici de lezer voortdurend zullen attenderen op de manier waarop dat individuele handelen onderdeel uitmaakt van en gestuurd wordt door meer abstracte historische processen. Typierend is bijvoorbeeld hoe de kijker in Herzogs *Aguirre, der Zorn Gottes* in een reeks scènes te zien krijgt hoe het hoofdpersonage de rivier de Amazone afzakt zonder dat er, zoals bijvoorbeeld in Stephen Minta's studie (Minta, 1994), dieper wordt ingegaan op de aanwezigheid van de Spaanse *conquistadores* in Zuid-Amerika. Sommigen voegen hieraan toe dat een geschiedkundige tekst ook altijd zal proberen op kritisch-afstandelijke wijze een visie op het verleden te expliciteren, terwijl in historische speelfilms zo'n visie meer impliciet verweven blijft in de gedragingen en dialogen van de personages (Buunk, 1994: 203). Nu is het inderdaad zo dat films doorgaans voor een direct, zintuiglijk contact met het verleden kiezen, terwijl historische teksten een meer afstandelijke, cognitieve benadering prefereren. Het zou echter te ver gaan om hieruit te concluderen dat

alleen de historicus een eigen visie op het verleden kan ontwikkelen, en dat de filmmaker ten enenmale veroordeeld is om bestaande historische kennis toe te passen. Nog afgezien van het feit dat er tal van historische films zijn – vgl. onder meer *Barry Lyndon* – waarin de vertelinstantie op kritische wijze commentaar levert op de gebeurtenissen, zijn ook historische films zonder expliciete verteller goed in staat om een eigen visie op het verleden naar voren te brengen. Films als *JFK*, *Il Gattopardo* en *Andrei Roeblyev* hebben dat genoegzaam aangetoond. Essentiëler is het verschil dat een historicus niet gauw geneigd zal zijn om zijn visie op het verleden volledig op te hangen aan het doen en laten van de historische figuren die hij ten tonele voert, terwijl in historische films de centrale rol van de personages al snel een verleden doet ontstaan dat wel voornamelijk begrepen moet worden vanuit individuele handelingen en motieven. Een goed voorbeeld is Pakula's *All the President's Men*, waarin de indruk wordt gewekt dat Richard Nixon eigenhandig door Washington Post-journalisten Bob Woodward en Carl Bernstein ten val is gebracht, en waarin nauwelijks aandacht wordt besteed aan de stille krachten achter de schermen – collega-journalisten, rechters, aanklagers, congresleden – of aan de historische context waarbinnen dit politieke drama plaatsvond (Toplin, 1996: 20-21).

Barry Lyndon, Stanley Kubrick, 1975

Hoewel het geschiedtheoretisch verdedigbaar is dat individuele handelingen een beslissende wending kunnen geven aan de historische loop der gebeurtenissen, wordt een al te persoonsgebonden benadering van de geschiedenis door historici doorgaans als een naïeve vorm van geschiedschrijving be-

schouwd. De evidente nadelen van zo'n individualiserende kijk op het verleden – gebrek aan globaal overzicht, weinig inzicht in de evolutie van maatschappelijke processen en structuren op langere termijn, reductie van de geschiedenis tot het doen en laten van een elitaire bovenlaag – wegen voor de cinema echter niet op tegen een aantal belangrijke voordelen. Het belangrijkste daarvan is dat een benadering van de geschiedenis vanuit specifieke historische figuren het verleden tastbaar en toegankelijk kan maken als een boeiend drama vol intrigerende personages waarmee toeschouwers zich moeiteloos kunnen identificeren. De cinema wil de geschiedenis liever niet zien als een abstract geheel van maatschappelijke processen, maar als een aaneenschakeling van concrete gebeurtenissen die door specifieke individuen – liefst belangrijke personen uit de wereld van de politiek, kunst of wetenschap – in gang worden gezet. Daarom schetsen speelfilms de Franse Revolutie graag als een opeenstapeling van conflicten tussen historische personages als Lodewijk XVI, Marie-Antoinette, Robespierre en Danton, en zal er minder snel worden ingegaan op de dieper liggende, niet zo gemakkelijk te visualiseren oorzaken van deze omwenteling. Daarmee is echter niet gezegd dat cineasten, in tegenstelling tot wat nogal eens wordt verondersteld, met hun persoonsgebonden benadering van het verleden onherroepelijk veroordeeld zijn tot een naïef soort geschiedschrijving. Het staat hen immers vrij om hun filmpersonages in relatie tot een bredere maatschappelijke context te schetsen, hetzij vluchtig zoals bijvoorbeeld in Penns *Bonnie and Clyde*, hetzij grondiger zoals in Wajda's *Danton*. Filmpersonages hoeven bovendien niet per definitie concrete individuen te representeren, maar kunnen ook een meer globale, symbolische functie vervullen. De manier waarop Charles Laughton in Frank Lloyds *Mutiny on the Bounty* Captain William Bligh neerzet, is niet alleen een specifieke verwijzing naar een historische figuur, maar tegelijkertijd een meer globale representatie van de meedogenloze discipline waaraan zeelieden destijds onderworpen werden. Op dezelfde manier kunnen personages ook voor de procesmatige kant van de geschiedenis komen te staan. In Kubricks *Barry Lyndon* symboliseert Redmond Barry de 18de-eeuwse *social climber* die zich listig in aristocratische kringen omhoog probeert te werken. En in Visconti's *Il Gattopardo* vertegenwoordigt de traditionele, wat uitgebluste Prins van Salina de langzaam wegwijnende Siciliaanse landadel, terwijl de dynamische, opportunistische Tancredi het proces symboliseert waarmee Italië in een mercantiele burgermaatschappij aan het veranderen is. Zelfs personages die nadrukkelijk geënt zijn op bestaande historische figuren, kunnen zo'n symbolische functie vervullen. Zoals Toplin (1996: 55) aangeeft, gaat het in Stone's *JFK* niet alleen om de portrettering van de werkelijke Jim Garrison – de officier van justitie die een complot achter de moord op John Kennedy vermoedde – maar evenzeer om het neerzetten van een personage dat het verbeteren zoeken naar de waarheid in een wereld vol leugens en bedrog symboliseert. Zo'n uitgesproken symboliek doet historische

films natuurlijk wel ontstijgen aan een al te letterlijke geschiedkundige betekenis. Stone draagt met zijn film dan ook niet zozeer bij aan de analyse van een specifieke historische gebeurtenis, maar vooral aan de constructie van een sociale mythe met behulp waarvan het Amerikaanse publiek in het reine probeert te komen met de wrede verstoring van de *American dream* (Staiger, 1996: 48).

De problematiek van individu en geschiedenis speelt in films niet alleen op het niveau van het verhaal. Semiotici hebben aangetoond dat de filmtaal een heterogeen geheel van elkaar omsluitende codes is. In de cinema krijgt het abstracte verhaal via de codes van de *mise-en-scène* een concrete uitbeelding, en die wordt op zijn beurt weer afgebeeld door de codes van de camera en montage. Daarnaast kunnen nog de codes van de buitenbeeldse tekst en muziek worden onderscheiden (Peters, 1981). Dit geheel van audiovisuele codes dwingt de historische film om de geschiedenis letterlijk een gezicht en een stem te geven. De manier waarop dat gebeurt, kan vanzelfsprekend nogal uiteenlopen. Zoals een bepaald taalgebruik de weergave van het verleden kleurt – de uitspraken ‘Lodewijk XVI is door het gepeupel vermoord’ en ‘Burger Capet is door de beul terechtgesteld’ vormen twee verschillende interpretaties van hetzelfde feit (Lorenz, 1987: 29) – kan de manier waarop acteurs hun personage vertolken – Jean-François Balmer zet in *La Révolution Française* een geheel andere Lodewijk XVI neer dan Pierre Renoir in *La Marseillaise* – verschillende visies op het verleden uitdrukken. Een analyse van de dominante rol die speelfilms aan historische personages toebedelen, kan dus niet worden losgekoppeld van een analyse van de manier waarop die personages vervolgens worden uitgebeeld. En evenmin van de manier waarop die uitgebeelde personages daarna nog eens door de codes van de camera en de montage in beeld worden gebracht. Meer dan eens dragen films juist via dergelijke codes een expliciete historische boodschap uit. Zo wordt in Kubricks *Barry Lyndon* systematisch gebruik gemaakt van de techniek van het *reverse zoom shot* om de (grotendeels fictieve) historische personages in beeld te brengen. Met dat camera-gebruik onderstreept Kubrick niet alleen het isolement waarin zijn personages zich bevinden, maar symboliseert hij ook hun onbegrip en machteloosheid tegenover de historische processen waar zij deel van uitmaken. Juist het contrast tussen deze distantiërende cameraregie en de fascinerende *mise-en-scène* stelt Kubrick in staat zijn sarcastisch-ironische blik op het 18de-eeuwse aristocratische milieu te werpen. In de cinema krijgt de relatie tussen individu en geschiedenis dus niet alleen uitdrukking op verschillende codische niveaus tegelijk, maar kan het ene niveau blijkbaar ook commentaar leveren op of iets toevoegen aan het andere niveau.

Een analyse van de rol van het personage in de historische film mag zich echter niet beperken tot de semiotische systematiek op basis waarvan filmische codes functioneren. Ook de pragmatische aspecten van die codes

dienen belicht te worden. Net zoals het taalgebruik van de historicus door tal van psychologische en sociaal-culturele factoren wordt gestuurd, is de manier waarop filmpersonages worden uitgebeeld en afgebeeld aan een complex samenspel van invloeden onderworpen. Eén zo'n krachtenveld is bijvoorbeeld de binnen de filmindustrie heersende commerciële logica die eist dat 'grote' historische personages vragen om 'grote' acteurs en actrices: Marlon Brando als Napoleon, Laurence Olivier als Henry V, Ingrid Bergman als Jeanne d'Arc, enz. Een bijna onvermijdelijke implicatie van deze logica is dat het imago van de *stars* dat van de historische personages zal gaan domineren. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren doordat een acteur in zijn uitbeelding van een historisch personage elementen meeneemt die hij gebruikt heeft in zijn portrettering van personages uit vorige films. Zo zijn er in *Braveheart* een aantal momenten waarop de 13de-eeuwse Schotse vrijheidsstrijder William Wallace, vertolkt door de Australische acteur Mel Gibson, met zijn ironische oogbewegingen onvermijdelijk doet denken aan de personages die Gibson in de *Lethal Weapon* en *Mad Max*-films speelde (McArthur 1998: 176). Ook wanneer een acteur zich zover mogelijk van een vroeger imago probeert te houden, kan zo'n overdracht plaatsvinden. Zo hadden, in de jaren zeventig, heel wat kijkers moeite om bij het zien van Sean Connery in de rol van een al wat oudere Robin Hood zijn recente Bondfilms te vergeten. Vooral historische personen over wiens uiterlijk we niets of weinig weten, kunnen natuurlijk gemakkelijk vereenzelvigd worden met de fysionomie van een bekende acteur. Bij de slavenaanvoerder Spartacus dringt zich het beeld op van Kirk Douglas en bij de 13de-eeuwse Russische prins Alexander Nevsky dat van Nikolai Tcherkassov. En zelfs wanneer het uiterlijk van een historisch personage wel bekend is, kan het imago van de acteur blijven overheersen. Zo heeft Greta Garbo voor het grote publiek voorgoed haar gelaatstrekken weten te lenen aan de Zweedse koningin Christina en zullen de meeste bioscooptoeschouwers de outlaw Butch Cassidy, ondanks authentieke foto's waarop hij als een wat plompe figuur te zien is, blijven vereenzelvigen met de glamour van Paul Newman. Slechts historische figuren zoals Henry VIII, Napoleon, Hitler of Gandhi, die zelf een krachtig visueel imago hebben opgebouwd, lijken tegen dergelijke vormen van overdracht bestand te zijn.

Inzicht in de manier waarop historische personages in speelfilms functioneren, hangt dus nauw samen met een begrip van de verschillende krachtenvelden die het gebruik van filmische codes beïnvloeden. En dat geldt niet alleen voor de acteercodes, want het gebruik van de andere filmische codes wordt al evenzeer door een psychologische en sociaal-culturele context beïnvloed. Het systematisch detecteren en in kaart brengen van deze krachtenvelden is een bijzonder complexe aangelegenheid, omdat dikwijls niet valt in te schatten welk 'gewicht' aan ieder daarvan moet worden toegekend, en het vaak ook niet duidelijk is hoe ze precies met elkaar interageren. Desalniettemin vormt zo'n pragmatische analyse van de codes waarmee

films 'geschiedenis' produceren, gekoppeld aan een semiotische analyse, de enige mogelijkheid om te ontsnappen aan de doorgaans weinig vruchtbare geschiedtheoretische kritiek op historische films, en kan er zo ruimte ontstaan voor een werkelijk begrip van de manier waarop films de rol van het individu in de geschiedenis vorm proberen te geven.

Andrei Roeblyev, Andrei Tarkovsky, 1972

■ NARRATIVITEIT EN INTERTEKSTUALITEIT

Een tweede aspect van de narratieve wijze waarop films het verleden representeren, betreft het netwerk van intertekstuele relaties waar ze onderdeel van uitmaken, en dan vooral de relaties die ze met elkaar onderhouden. In hun representatie van het verleden blijken filmverhalen namelijk vaker naar elkaar dan naar dat verleden zelf te verwijzen. Deze incestueuze dynamiek van citeren en recycleren wordt in de hand gewerkt door twee economische principes die al geruime tijd aan de basis van de media-industrie liggen: standaardisering van de productie en imitatie van vroegere successen. Het zijn mechanismen, zegt Custen, die we reeds kunnen herkennen in de historische films uit de periode van het Hollywood-studiosysteem, waar Graham Bell veeleer deed denken aan Father Flanagan en Paul Muni. Emile Zola op een manier vertolkte die meer aansloot bij zijn eigen imago dan dat van de schrijver zelf (Custen, 1992: 146). Logistische factoren, zoals de relatief beperkte cast waar filmstudio's indertijd over beschikten, werkten een dergelijk gesloten systeem van referenties alleen maar verder in de hand. In het

midden van de jaren dertig speelde Paul Muni zulke uiteenlopende historische personages als Louis Pasteur, Emile Zola en Benito Juarez, en werd voor de vertolking van Disraeli, Voltaire, Rothschild, Richelieu en Wellington steeds weer teruggevallen op George Arliss. De genrewetten die de Hollywoodfilm destijds regeerden, zorgden er bovendien voor dat gelijksoortige onderwerpen zoveel mogelijk in dezelfde verhaalformules werden verpakt. Dit proces van filmische intertekstualiteit heeft zich niet alleen binnen de beslotenheid en economische druk van het studiosysteem voorgedaan. Europese cineasten bijvoorbeeld, die doorgaans binnen een minder strikt productiebestel opereren, hebben zich al evenzeer door het werk van hun collega's laten inspireren. Naast een inhoudelijke kruisbestuiving was daarbij al even dikwijls sprake van wederzijdse stilistische bevruchting (vgl. bijvoorbeeld de manier waarop speelfilms als *La Caduta degli Dei*, *Le Dernier Metro* en *The Night Porter* tal van latere films over de nazi-periode iconografisch beïnvloed hebben) (Kaes, 1989: 22). Binnen dit in de loop der decennia tot grote omvang uitgegroeide filmische web van referenties is de cinema dikwijls ver van de historische feiten afgedwaald. Niet zozeer uit historisch onbenul, maar vooral vanuit de behoefte om het verleden met behulp van een geheel eigen idioom – eerder poëtisch-symbolisch dan rationeel-wetenschappelijk – tegemoet te treden (Hesling, 1999). Deze eigenzinnigheid heeft onder meer geleid tot de bekende, soms wat merkwaardige gemeenplaatsen aan de hand waarvan zowel filmmakers als toeschouwers historische periodes, personages en locaties hebben leren identificeren: de Romeinse keizertijd als een poel van verderf en decadentie, de Middeleeuwen als een duistere periode vol mystiek en onbeheerst geweld, de Victorianen stijf en hypocriet, hun 18de-eeuwse voorgangers steevast seksueel losbandig, enz. (McArthur, 1998: 172).

Het zou natuurlijk verkeerd zijn dergelijke clichés enkel en alleen aan filmmakers toe te schrijven. Het mechanisme van de intertekstualiteit stopt immers niet aan de grenzen van de cinema. De meeste historische films zijn gebaseerd op een roman en doorgaans wordt er ook heel wat ontleend aan (al of niet verouderde) wetenschappelijke studies. Ook de gemeenplaatsen die in dergelijke werken kunnen worden aangetroffen, hebben hun weg naar het witte doek weten te vinden. Bovendien hebben cineasten zich altijd graag gebaseerd op oorspronkelijk, visueel bronnenmateriaal zoals tekeningen, schilderijen en foto's. Laurence Oliviers *Henry V* werd bijvoorbeeld geïnspireerd door de miniaturen van de gebroeders van Limburg, *Barry Lyndon* door de schilderijen van Thomas Gainsborough, George Stubbs, William Hogarth en Antoine Watteau, *The Birth of a Nation* door de foto's van Mathew Brady en *Saving Private Ryan* door die van Robert Capa. Zoals abusievelijk nog wel eens wordt verondersteld, creëert ook een cineast die de stijl van een bepaalde schilder of fotograaf volgt, geen transparant venster op de historische werkelijkheid, maar reproduceert hij slechts filters die anderen voor hem over die werkelijkheid hebben gelegd. De schilde-

rijen van Gainsborough of de foto's van Brady laten ons het verleden immers niet zien zoals het was, maar zoals het door de maker onder druk van een reeks sociale, esthetische, technische en economische codes in beeld werd gebracht. Ook het terugvallen op oorspronkelijke bronnen betekent dus vaak een herhaling en versterking van bestaande stereotiepen.

De intertekstuele stereotypie waarmee historische films het verleden 'verbeelden', sluit tenslotte vaak ook nauw aan bij de normen en waarden die een samenleving uit wil dragen. Niet voor niets getuigen films, net als historische romans en schilderijen, in heel wat gevallen van een nationalistisch-mythologische kijk op het verleden. Wanneer Warner Brothers in *They Died With Their Boots On* de door de onbezonnenheid van generaal Custer zelf veroorzaakte nederlaag bij Little Big Horn toch in de vorm van een heroïsch-romantisch militair drama giet, gebeurt dat niet alleen uit economische, maar ook – zoals bij heel wat andere films die Hollywood tijdens de Tweede Wereldoorlog produceerde – uit patriottische motieven (O'Connor, 1990: 34). Op dezelfde manier lopen in films als *The Birth of a Nation* of *How the West Was Won* mythevorming en geschiedschrijving door elkaar heen in een poging het verleden in een keurslijf van nationale aspiraties te dwingen. Dat het publiek ook vandaag nog grote behoefte blijkt te hebben om zich – vgl. het 'geval' Diana Spencer – in sterk gemythologiseerde versies van de werkelijkheid te verliezen, is de filmindustrie niet ontgaan getuige de regelmaat waarmee er nog altijd kostuumdrama's als *The Last of the Mohicans*, *Revolution of Christopher Columbus: The Discovery* worden geproduceerd. In hun pogingen de overtuigingen van een samenleving op het verleden te projecteren aarzelen dergelijke films niet om dat verleden waar nodig te mythologiseren. Ook historische films die het verleden mythologiseren, verliezen echter niet automatisch iedere geschiedkundige waarde. Het terugvallen op mythes kan de dramatische kracht van een film verhogen en het publiek wijzen op de diepere betekenis die er achter specifieke problemen kan liggen. Toplin stelt dan ook terecht dat het er niet om gaat de aanwezigheid van mythische elementen in de filmische geschiedschrijving te detecteren en te veroordelen, maar dat de uitdaging erin bestaat om een onderscheid te maken tussen mythes die de waarheid verdraaien, en mythes die in alle verbeelding de waarheid proberen te spreken (Toplin, 1996: 13).

De stereotiep-intertekstuele wijze waarop films het verleden weergeven, hangt in laatste instantie natuurlijk ook nauw samen met het onvermijdelijke probleem van selectie en interpretatie. Zelfs wanneer filmmakers hun penseel zo delicaat en consciëntieus mogelijk hanteren, zullen gemeenplaatsen niet vermeden kunnen worden en zullen niet alle historische details aan bod kunnen komen. *Reds*, geproduceerd en geregisseerd door Warren Beatty, riep vooral in dat laatste opzicht heel wat discussie op. De film, die bij zijn release als een van de meer geslaagde voorbeelden van een commer-

cieel opgezette historische film werd ontvangen, vertelt over het leven en de carrière van John Reed en Louise Bryant, en dan vooral over hun moeizame liefdesrelatie en hun betrokkenheid bij de bolsjewistische revolutie van 1917. Critici waren weliswaar verheugd dat de film niet louter in clichés was blijven steken, maar vonden toch dat er in het verhaal te veel belangrijke feiten en essentiële verbanden achterwege waren gebleven (Rosenstone, 1995: 96). Gezien de complexiteit van de geschiedenis en de semiotische beperkingen van het medium film zelf, is zo'n eis tot historische volledigheid uiteindelijk echter niet realistisch. In een historische film kan het verhaal nooit meer dan bepaalde aspecten van het verleden belichten, dienen acteurs te kiezen voor een bepaalde vertolking van hun personage, moet de camera de gebeurtenissen altijd vanuit een bepaalde hoek opnemen en kan de montage de beelden slechts op één manier met elkaar verbinden. Bij niet-fictionele beelden stellen zich dezelfde problemen. Actualiteitsbeelden van de invasie in Normandië bevatten bijvoorbeeld praktisch alleen opnames die vanuit het standpunt van de geallieerden zijn genomen, zodat nauwelijks te zien is wat zich aan de zijde van de Duitse troepen afspeelt. En mochten ze ooit opduiken, dan vormen ook die beelden geen garantie voor volledigheid. Zelfs documentaires die achteraf geprobeerd hebben een meer panoramische schets van de invasie te geven, leverden uiteindelijk nooit meer dan een gefragmenteerd beeld op. Net als ieder ander historisch verslag blijft ook een historische film noodzakelijkerwijs het resultaat van selectie en interpretatie.

Alhoewel een historische film en een historische studie op dat vlak met dezelfde problemen te kampen hebben, kan niet worden ontkend dat in vergelijking met de traditionele geschiedschrijving de cinema altijd een opvallend selectieve belangstelling voor het verleden heeft getoond. Zelfs een vluchtige analyse maakt duidelijk dat er voor heel wat periodes en onderwerpen nauwelijks belangstelling is geweest. Zo heeft Hollywood tot nu toe weinig aandacht gehad voor het klassieke Griekenland, voor de Amerikaanse revolutie of voor de handel en Wandel van grote entrepreneurs als Rockefeller, Carnegie en Morgan. De Europese historische film vertoont soortgelijke lacunes. Er zijn bijvoorbeeld nauwelijks films die de periode tussen 400-1300 behandelen. Andere periodes komen vaak slechts in één film aan bod, terwijl de periodes die frequenter in beeld komen, dikwijls gereduceerd worden tot een aantal standaardgebeurtenissen. Films die zich bijvoorbeeld in de Romeinse tijd afspelen, concentreren zich doorgaans uitsluitend op de Keizertijd, en dan vooral de periode tot 100 na Christus. Deze historische bewustzijnsvernauwing wordt, zoals reeds aangegeven, in belangrijke mate door economische motieven ingegeven. De filmindustrie gaat ervan uit dat de meeste historische periodes en onderwerpen te ver van de gemiddelde kijker afstaan om commercieel interessant te kunnen zijn. Zelfs het relatieve succes van die enkele film die een klein en ongebruikelijk historisch onderwerp aansnijdt – vgl. Spielbergs *Amistad* over het juri-

dische gevecht dat in 1839 in New Haven plaatsvond rond een groep tot slavernij voorbestemde Afrikanen – kan niet verhinderen dat heel wat verleden er nog steeds (en vermoedelijk tevergeefs) op wacht om in audiovisuele geschiedenis te worden omgezet.

Il gattopardo, Luchino Visconti, 1963

Intertekstuele mechanismen hebben vanzelfsprekend ook hun weerslag op de receptie van films. Hedendaagse, in een audiovisuele cultuur opgegroeide kijkers lijken intertekstueel gezien steeds grotere afstanden te kunnen overbruggen. De manier waarop bijvoorbeeld in *JFK* officier van justitie Jim Garrison door Kevin Costner wordt vertolkt, zal heel wat kijkers meer doen denken aan de manier waarop de integere en idealistische James Stewart in films als Capra's *Mr. Smith Goes to Washington* een eenzame en verbeterde strijd voerde tegen het corrupte establishment, dan aan de werkelijke Jim Garrison, die er niet voor terugdeinsde om bewijsmateriaal achter te houden en getuigen om te kopen (Toplin, 1996: 54). Zo'n dynamiek van intertekstuele kruisverbanden is minder vrijblijvend dan op het eerste gezicht lijkt. Wanneer ze op brede schaal gaat functioneren, kan er een gesloten systeem van filmische referenties ontstaan waarbinnen de geschiedenis wordt gereduceerd tot een reeks narratieve en visuele sjablonen. Het 'publieke' beeld van de Tweede Wereldoorlog kan dan bijvoorbeeld herleid worden tot zich steeds maar herhalende beelden van Hitlers opruiende redevoeringen, van de overrompelende opmars van Duitse troepen aan het begin van de oorlog, van de vernietiging van de Amerikaanse vloot te Pearl Harbor, van de heroïsche invasie van de geallieerden of van de verschrikking

van de concentratiekampen. Zo'n gemakzuchtige iconografische identificatie van historische periodes bezit over het algemeen weinig analytische kracht. Ze levert beelden op die in eerste instantie sterk aangrijpen en herkenbaar zijn, maar uiteindelijk betekenisloos blijven en verlamdend werken, omdat ze de periode in kwestie presenteren als een afgerond en afgesloten verleden dat door de kijker probleemloos en gevaarloos geconsumeerd kan worden (Witte, 1977). Barta (1998: 127 ev.) wijst er in dit verband bijvoorbeeld op hoe de mythische nazi's zoals ze door de speelfilm zijn geconstrueerd – een constructie die ironisch genoeg reeds door de oorspronkelijke nazi-beelden was voorbereid – de historische nazi's als het ware aan de collectieve herinnering heeft doen ontsnappen. Een dergelijke systematische herhaling van beelden uit het gecanoniseerde repertoire lijkt thans over een breder front dan ooit tevoren plaats te vinden. Televisiedocumentaires koppelen de bekende foto's en filmbeelden van de aanleg van het Suezkanaal, de Amerikaanse Burgeroorlog of de kroning van Edward VII moeiteloos aan de landing op de maan, de Golfoorlog of de inauguratie van Jacques Chirac. Al deze gebeurtenissen worden daarmee tot hetzelfde temporele continuüm teruggebracht, waardoor er uiteindelijk geen geschiedenis meer lijkt te bestaan. Met name televisie, met haar live-uitzendingen en haar permanente, nauwelijks meer te ontwarren recyclage van oude en nieuwe beelden, heeft (de impressie van) het tijdsverschil tussen een gebeurtenis en de geschiedkundige representatie daarvan praktisch volledig doen verdwijnen. Het verleden wordt daarmee steeds meer onderdeel van het heden en verliest zo zijn meest typische eigenschap, nl. 'verleden tijd zijn'.

De hardnekkigheid waarmee intertekstuele beeldenrepertoires hun grenzen verdedigen, maakt eveneens duidelijk dat hier meer aan de hand is dan een onschuldig spel van citeren en geciteerd worden. 'Vreemde' beelden blijken dikwijls grote moeite te hebben een gecanoniseerd beeldenuniversum binnen te dringen, zelfs als ze een hoge mate van authenticiteit bezitten. Zo leken de plotseling in de jaren tachtig opgedoken amateurfilms die Hollywoodregisseur George Stevens tijdens de opmars van de Amerikaanse troepen in Europa gemaakt had, een interessante aanvulling op het bekende repertoire van Tweede Wereldoorlogbeelden. Niet alleen toonden ze een aantal nieuwe aspecten van de oorlog, maar bovendien vormden de onberispelijke kleurenopnames een scherp contrast met de bekende, letterlijk en figuurlijk wat versleten zwartwitbeelden. Fragmenten uit dit materiaal zouden echter mondjesmaat gebruikt worden in televisiedocumentaires over de Tweede Wereldoorlog en ook heruitzendingen van de reportage zelf vonden slechts sporadisch plaats. Wellicht was de gewenning om deze oorlog in zwart-wit te zien zo groot geworden dat de heldere kleurenbeelden van Stevens op de een of andere manier niet 'juist' leken. Hiermee is natuurlijk niet gezegd dat de canon van historische filmbeelden een onneembare vesting is. De manier waarop Steven Spielberg in *Saving Private Ryan* de

invasie in Normandië in beeld bracht, liet de Tweede Wereldoorlog eveneens op een ongebruikelijke wijze zien. Filmcritici, historici en oorlogsveteranen bestempelden deze beelden echter unaniem als bijzonder realistisch en waarachtig. Het feit dat ze door een bekend cineast werden gemaakt en deel uitmaakten van een film die een grote maatschappelijke zichtbaarheid kreeg, maakt de kans dat ze op termijn een vernieuwende inwerking op de canon zullen hebben, er alleen maar groter op.

Alhoewel visuele canons doorgaans zijn samengesteld uit beelden afkomstig van verscheidene bronnen, kan in extremis ook één enkele speelfilm het beeld van een historisch gebeuren gaan bepalen. Juist het feit dat over heel wat historische onderwerpen niet meer dan één enkele film is gemaakt, brengt met zich mee dat het geschiedenisbeeld van zo'n geïsoleerde film bijzonder lang kan blijven hangen. Zo zal de indruk die velen van generaal George S. Patton hebben, in sterke mate bepaald worden door Schaffners biografische film uit 1970. Dat filmische imago is inmiddels zo sterk geworden dat zelfs een eventuele nieuwe film daar op korte termijn niet veel aan zal kunnen veranderen. Met name historici kijken nog dikwijls vreemd tegen dit verschijnsel aan. Binnen de praktijk van de geschreven geschiedenis komt het immers zelden voor dat één enkele studie het beeld van een bepaalde periode blijvend domineert. Professionele geschiedschrijving wordt bovendien gekenmerkt door permanente accentverschuivingen. Zo is in de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog het beeld van Hitler als pathologisch monster op een gegeven moment verschoven naar dat van een demagoog die het Duitse volk twee decennia in zijn ban heeft gehouden en zonder scrupules heeft weten te profiteren van de blunders van Engelse en Franse politici. In kringen van historici vormen dergelijke interpretatieverschillen, op voorwaarde dat de standpunten op een verantwoorde manier worden verdedigd, meestal de aanzet tot een dynamische polemiek. Toch is men ook in de cinema niet veroordeeld tot een volstrekt eenzijdig beeld van de geschiedenis. Dat films om dramatische, ideologische of commerciële redenen historische gebeurtenissen mythologiseren, impliceert niet dat ze dat altijd op exact dezelfde manier doen. Alleen al het grote aantal films over het offensief van de geallieerden maakt het bijvoorbeeld onwaarschijnlijk dat de invasie door het grote publiek louter geassocieerd zal worden met de landing van John Wayne's legerdivisies in Normandië, of de finale instorting van nazi-Duitsland met de onstuitbare opmars van George C. Scotts pantserdivisies. En net zoals historici voortdurend hun mening bijstellen, kan ook in speelfilms de visie op het verleden aanzienlijk evolueren. Veelzeggend is bijvoorbeeld hoe binnen het geheel aan speelfilms over de Vietnamoorlog – van *The Green Berets* tot *Platoon* – in de loop der tijd sterk uiteenlopende visies naast elkaar zijn komen te staan, op dezelfde manier als er werelden van verschil zijn komen te liggen tussen het patheti-

sche hoofdpersonage uit Dreyers *La Passion de Jeanne d'Arc*, de serene heldin uit Flemings *Joan of Arc* en de alledaagse protagoniste uit Rivette's *Jeanne la Pucelle*.

■ NARRATIVITEIT EN REALITEIT

In de cinema gaat fotografisch realisme hand in hand met verhalend realisme. Net als de camera staat ook de causaal-lineaire opbouw van het filmverhaal in dienst van een mimetische representatie van de werkelijkheid. Deze manier van vertellen, die reeds kan worden aangetroffen in vroege historische films, heeft het 'genre' tot ver in de jaren zestig weten te domineren. Binnen de (post)structuralistische mediakritiek is dit narratieve realisme echter steeds nadrukkelijker ter discussie komen te staan. Daarbij is vooral gewezen op de manier waarop de realiteitsimpressie die van het klassieke filmverhaal uitgaat, een misleidende 'objectivering' van de werkelijkheid in de hand kan werken. Historische films wordt in dit opzicht verweten het verleden met zo'n vanzelfsprekendheid te tonen dat de ambivalentie die inherent is aan historische gebeurtenissen, volledig geneutraliseerd dreigt te worden. Deze kritiek op de realistische representatie houdt verband met krachtige veranderingen in het historisch bewustzijn. Gebeurtenissen lijken steeds meer plaats te vinden zonder identificeerbare actoren en duidelijke causale verbanden. Geschiedenisfilosofen als White merken op dat moderne gebeurtenissen (wereldoorlogen, de holocaust, ecologische rampen, nucleaire explosies) een reikwijdte en een complexiteit bezitten die historici zich vroeger nauwelijks konden voorstellen. Diezelfde eigenschappen die ervoor zorgen dat zulke catastrofes niet vergeten kunnen worden, maakt dat ze evenmin met een precieze, zinvolle herinnering (i.e. geschiedschrijving) kunnen worden omkleed. Hierbij gaat het niet om een methodologisch probleem, maar om een representatieprobleem. Moderne gebeurtenissen lijken niet langer verklaard te kunnen worden via het begrippenapparaat van de traditionele, humanistische geschiedschrijving (White, 1996: 21-22). Concepten als 'verhaal', 'gebeurtenis' en 'representatie' sluiten steeds slechter aan bij de manier waarop de werkelijkheid wordt ervaren. Indien niet te representeren gebeurtenissen echter toch worden ingekapseld in een traditioneel, lineair verhaal dat 'boosdoeners' humaniseert en aan een logica onderwerpt die in de werkelijkheid ontbreekt, is zo'n verhaal volgens White nog slechts een fetisj voor het onvermogen van de historicus om die gebeurtenissen werkelijk te beschrijven en te verklaren. Via het realisme van de klassieke verhaalvorm weet de historicus alleen nog maar de illusie van een ondubbelzinnig meesterschap over het verleden te creëren, daarmee ten onrechte suggererend dat een gebeurtenis realistisch representeren gelijk staat aan het verklaren van die gebeurtenis (Nichols, 1996: 58).

Paradoxaal genoeg blijken met name film en televisie – twee media die aanvankelijk zwaar op de klassiek-narratieve traditie leunden – de homogeniteit en lineariteit van tijd en ruimte (de twee fundamenteën van de narratieve geschiedschrijving) mee aan het wankelen te hebben gebracht. Het zijn immers vooral deze twee media die het publiek vertrouwd hebben gemaakt met de fragmentatie en manipulatie van de werkelijkheid in de vorm van ‘shots’ die naar believen met elkaar in verband kunnen worden gebracht (Sobchack, 1996: 4). Tijd en ruimte bleken uiteindelijk niets anders te zijn dan van elkaar gescheiden fragmenten uit een werkelijkheid waar een narratieve structuur slechts een illusoire homogeniteit aan kon geven. Traditionele historische films hebben met hun realistische ‘look’ altijd met veel overtuiging zo’n synthetisch beeld van het verleden proberen op te hangen: het verhaal en alle daarmee samenhangende vragen werden afgerond, historische figuren werden samengebond in enkele centrale personages, dialogen en karaktertrekken grotendeels verzonden, complexe oorzaken vereenvoudigd, belangrijke historische wendingen veeleer toegeschreven aan de beslissingen van individuen dan aan onpersoonlijke historische krachten (Toplin, 1996: 10; Rosenstone, 1995: 55-61). Postmoderne films zijn historische gebeurtenissen echter gaan problematiseren door ze weg te halen uit een narratief kader waarbinnen alles verklaard lijkt te kunnen worden. Door de ‘gebeurtenis’ – de bouwsteen van de traditionele geschiedschrijving – ter discussie te stellen, ondermijnen ze het idee van ‘feitelijkheid’ en daarmee in laatste instantie het onderscheid tussen ‘feit’ en ‘fictie’. Zelfs populaire films als *Forrest Gump* proberen tegenwoordig op een ironische en speelse wijze duidelijk te maken dat het nauwelijks mogelijk is om een onderscheid te maken tussen betekenisvolle en triviale gebeurtenissen, tussen waarheid en leugen, tussen verleden en heden, tussen het persoonlijke en het historische (Sobchack, 1996: 2-3). Postmoderne films, zeggen critici of historici als Nichols en Rosenstone, pretenderen ook niet dat het geheel vanuit het deel verklaard kan worden of dat causaliteit, intentionaliteit en motivatie altijd en overal geclaimd kunnen worden. Dergelijke films spreken niet in de onvoorwaardelijke, maar in de voorwaardelijke wijs. Het zijn films die willen getuigen van de dubbelzinnigheid en relatieve betekenisloosheid van het verleden. Daartoe grasduinen zij in een myriade van factoren die het historisch gebeuren omringen en presenteren ze die op een fragmentarische, collage-achtige wijze zonder daar finale interpretaties aan te koppelen. Het zijn films die de geschiedenis niet in een afgesloten, definitieve vorm willen tonen, maar juist in zijn complexe, vaak onverklaarbare hoedanigheid. Hutcheon betoogt dat het blootleggen van het geconstrueerde karakter van de geschiedschrijving de eigenlijke missie van postmoderne fictie uitmaakt. Postmoderne fictie moet de idee van een probleemloos verleden ondergraven, de lezer bewustmaken van de manieren waarop culturele betekenissen

worden gecreëerd en hem zo uitnodigen om de processen te bevragen waarmee wij onszelf en onze wereld representeren. Representatie, zegt Hutcheon (in Staiger 1996: 51-52), is niet te vermijden, maar wel de misleidende gedachte dat die transhistorisch of transcultureel zou zijn. Ook White houdt een pleidooi voor postmoderne representatiestrategieën. Dergelijke strategieën bieden volgens hem de enige mogelijkheid om de manier te defetiseren waarop meer traditionele historische teksten in hun pretentie het verleden realistisch weer te geven juist de bedreiging van dat verleden ontkennen. Dit proces van defetisering is volgens White (1996: 32) noodzakelijk omdat alleen zo plaats kan ontstaan voor het rouwproces waarmee de 'last van het verleden' kan worden verlicht en een meer realistische perceptie van actuele problemen mogelijk wordt. Als voorbeeld verwijst White (1996: 21) naar postmoderne (meta)fictie als Doctorows *Ragtime* (1975), Thomas' *The White Hotel* (1981), Syberbergs *Hitler, ein Film aus Deutschland* (1977), Visconti's *La Caduta degli Dei* (1969) en Stones *JFK* (1991), teksten die volgens hem een nieuwe vorm van parahistorische representatie vertegenwoordigen die veel beter in staat is om 'moderne' gebeurtenissen te representeren dan de narratieve strategieën die traditioneel door historici gebruikt worden, en die ook aanzienlijk verschilt van de klassieke 19de-eeuwse historische roman waarin de geschiedenis imaginaire gebeurtenissen een zekere realiteit verschafte en andersom de historische context verrijkt werd door het magische aura van de romantische vertelling. Teksten ook die het traditionele onderscheid tussen 'literatuur' en 'wetenschap' doen vervagen. Voor White is een historische studie die geen gebruik maakt van fictionele technieken, thans even ondenkbaar als modernistische fictie die niet op een of andere manier iets claimt te zeggen over de aard en betekenis van de geschiedenis.

Temidden van al deze geschiedfilosofische bespiegelingen merkt Staiger (1996: 42 e.v.) echter nuchter op dat de zogenaamde postmoderne strategieën waarover historici als White en Rosenstone spreken, ook in heel wat vroegere films en televisieprogramma's aangetroffen kunnen worden. Het sterk fragmentariseren van narratieve structuren, het vermengen van documentaire beelden met geënceneerde scènes en het naar voren brengen van een persoonlijke visie op een bepaald historisch gebeuren vormen allemaal praktijken waarmee de gemiddelde kijker al langer dan vandaag vertrouwd is. Tekststrategieën kunnen volgens haar dan ook nooit *in se* postmodern zijn, maar hooguit een postmoderne lectuur oproepen. Zij geeft het voorbeeld van *JFK*, een film waarnaar door postmoderne critici veelvuldig wordt verwezen. Staiger merkt op dat het niet de formele eigenschappen zijn die deze film postmodern maken. Wat heeft plaatsgevonden, is een postmoderne lectuur door kijkers die beseffen dat *JFK* een subjectieve reconstructie van het verleden is. Op die manier is de film, die heel wat tegenstrijdige reacties binnen de Amerikaanse samenleving heeft opgeroepen, het

knooppunt kunnen worden van een intens sociaal drama waarin verschillende interpretaties van een historische gebeurtenis tegenover elkaar zijn komen te staan.

JFK, Oliver Stone, 1991

■ BESLUIT

Filmmakers zijn niet verplicht om verhalen te vertellen. Tal van cineasten hebben aangetoond dat het mogelijk is om aantrekkelijke, betekenisvolle historische films te maken zonder terug te vallen op klassieke, narratieve formules. Wanneer historische films deze formules echter toch gebruiken, zal hun geschiedenisbeeld daar onherroepelijk de sporen van dragen. Verhalen impliceren personages en dat brengt al snel een individualiserende kijk op de geschiedenis met zich mee. Met het inzetten van klassieke verhaalformules betreedt een historische film bovendien een intertekstueel web van filmische referenties. Een van de belangrijkste effecten daarvan is het ontstaan van een 'filmisch-historische realiteit' die gemakkelijk los kan komen te staan van een meer 'wetenschappelijk-historische realiteit'. Hier ligt allereerst de uitdaging om te analyseren welke mechanismen dit proces sturen en op welke manier daarbij visuele canons kunnen ontstaan. Binnen de (post)structuralistische mediakritiek is tot nu toe vooral aandacht uitgegaan naar de manier waarop klassieke film- en televisieteksten een mislei-

dend en fetisjistisch realiteitseffect creëren. Deze benadering mag echter niet worden gehypothekeerd door de gedachte dat iedere zgn. 'klassieke filmtekst' per definitie een misleidend historisch discours oplevert. Ook meer traditionele films kunnen een zinvolle blik op het verleden werpen en zo een belangrijke rol spelen binnen alternatieve vormen van geschiedschrijving. Bovendien mag niet worden vergeten dat het verhaal slechts een deelaspect van een historische speelfilm vertegenwoordigt. Naast de narratieve codes zijn er de codes die in de encenering van dat verhaal, en vervolgens in de filmische afbeelding van die encenering, gemobiliseerd worden: de kleuren en klanken, de gebaren en stembuigingen, de camerabewegingen en montagestructuren. Vaak zijn het elementen uit deze audiovisuele laag die de grootste impact hebben en zo het uiteindelijke historische beeld bepalen dat de film bij de kijker oproept. Aan dit audiovisuele aspect wordt door historici in hun analyse van historische films zelden aandacht besteed. Hier dient dan ook vooral vanuit de filmwetenschap zelf een inspanning te worden verwacht.

LITERATUURLIJST

- Barta, T. (1998) 'Film nazi's: The great escape', pp. 127-149 in T. Barta (ed.) *Screening the Past: Film and the representation of history*. Westport & London: Praeger.
- Buunk, P. (1994) *Het imaginaire verleden: Beeldende kunst en geschiedschrijving*. Kampen: Kok-Agora.
- Custen, G.F. (1992) *Bio/Pics: How Hollywood constructed public history*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Hesling, W. (1999) 'Film en het postmoderne historisch bewustzijn', *Onze Alma Mater*, 53(2): 233-254.
- Kaes, A. (1989) *From Hitler to heimat: The return of history as film*. Cambridge & London: Harvard University Press.
- Lorenz, Ch. (1987) *De constructie van het verleden: Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. Amsterdam: Boom.
- McArthur, C. (1998) 'Braveheart and the Scottish aesthetic dementia', pp. 167-189 in T. Barta (ed.) *Screening the past: Film and the representation of history*. Westport & London: Praeger.
- Minta, S. (1994) *Aguirre: The re-creation of a sixteenth-century journey across South America*. Henry Holt.
- Nichols, B. (1996) 'Historical consciousness and the viewer: Who killed Vincent Chin?', pp. 55-69 in V. Sobchack (ed.) *The persistence of history: Cinema, television and the modern event*. New York & London: Routledge.
- O'Connor, J.E. (ed.) (1990) *Image as artifact: The historical analysis of film and television*. Malabar-Florida: Krieger.
- Peters, J.M. (1981) *Pictorial signs and the language of film*. Amsterdam: Rodopi.
- Rosenstone, R. (1995) *Visions of the past: The challenge of film to our idea of history*. Cambridge-London: Harvard University Press.

- Sobchack, V. (1996) 'History happens', pp. 1-17 in V. Sobchack (ed.) *The persistence of history: Cinema, television and the modern event*. New York & London: Routledge.
- Staiger, J. (1996) 'Cinematic shots: The narration of violence', pp. 39-55 in V. Sobchack (ed.) *The persistence of history: Cinema, television and the modern event*. New York & London: Routledge.
- Toplin, R.B. (1996) *History by Hollywood: The use and abuse of the American past*. Urbana-Chicago: University of Illinois Press.
- White, H. (1996) 'The modernist event', pp. 17-39 in V. Sobchack (ed.) *The persistence of history: Cinema, television and the modern event*. New York & London: Routledge.
- Witte, K. (1977) 'Weinte sonst niemand? Hitler, Höss & Co', *Medium* 7/8.

AUTEUR

Willem Hesling is als voltijds hoofddocent verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven. Zijn onderwijs en onderzoek richt zich op de theorie van de audiovisuele communicatie en de geschiedenis van de film.

De invloed van universitaire wetenschapsvoorlichting op de perceptie door jongeren van de wetenschap

Sofie Van Den Bossche en Jean-Pierre De Greve

SAMENVATTING

Vertrekkend van twee duidelijk omschreven initiatieven vanuit de universiteit m.b.t. wetenschapsvoorlichting aan jongeren, werd een onderzoek uitgevoerd naar de perceptie door de jongeren van de wetenschap. Eerst werd een analyse gemaakt van de zenders, om na te gaan hoe ze georganiseerd zijn, en welke hun activiteiten zijn, om vervolgens een steekproef van jongeren te bevragen over hun visie op wetenschap. We speurden daarbij naar effecten teweegebracht door specifieke acties van de universiteiten. Het blijkt dat deze acties weinig of geen invloed uitoefenen op het beeld dat jongeren van wetenschap hebben. Dit beeld wordt overigens in hoofdorde door andere zenders bepaald.

Sleutelwoorden: jongeren, wetenschap, universiteiten, wetenschapsvoorlichting

Wetenschapspopularisering, of –voorlichting, is geen onbekend begrip in Vlaanderen. Sinds enige jaren besteedt de Vlaamse Regering in haar begroting Wetenschapsbeleid evenals in de corresponderende beleidsbrief reeds de nodige aandacht aan dit onderwerp. Ook de universiteiten besteden in toenemende mate tijd en middelen aan deze gespecialiseerde vorm van communicatie. Sommige universiteiten hebben inmiddels een lid van hun instelling aangesteld in de specifieke functie van wetenschapsvoorlichter. Naarmate de aandacht toeneemt, begint men ook het fenomeen te onderzoeken, teneinde impact en efficiëntie in kaart te kunnen brengen. Toch blijkt dat er weinig literatuur is terug te vinden over het waarom van de verschillende initiatieven, laat staan over het effect van wetenschapsvoorlichting. Daarom werd door ons een onderzoek opgezet naar een van de parameters, nl. de invloed van universitaire wetenschapsvoorlichting op de perceptie door jongeren van de wetenschap. Eerst zetten we opzet en organisatie van het onderzoek uiteen. Daarna analyseren we eerst de universitaire wetenschapsvoorlichting (de zender-kant), om vervolgens na te gaan welke de perceptie is door de jongeren van de wetenschap. Door de opvattingen van de voor-

lichters over wetenschapsvoorlichting en de ervaring van de jongeren tegenover elkaar te plaatsen, kan achterhaald worden in welke mate wetenschapsvoorlichting de beeldvorming en de interesse van jongeren in wetenschap beïnvloedt, waarbij vooral houding, interesse en voorkennis een rol blijken te spelen. Tenslotte worden in het concluderende deel een aantal aanbevelingen geformuleerd om de bestaande perceptieve discrepanties tussen de universitaire onderzoekswereld en de jongeren op school weg te werken.

■ ONDERZOEKSOPZET

Het onderzoek bestaat uit een tweesporenbenadering tussen de zenders (wetenschapsvoorlichters) en de ontvangers (jongeren). Het zenderonderzoek is gericht op het belichten van het werkveld en de taak van de wetenschapsvoorlichters. Er wordt nagegaan wat hun visies en doelstellingen zijn en op welke manier ze deze trachten te bereiken. Met het ontvangeronderzoek peilen we naar de mening van jongeren uit het laatste jaar secundair onderwijs over wetenschap en de wijze van voorlichting erover. Door de resultaten van beide onderzoeken te vergelijken, krijgen we een beeld van de houding van de jongeren tegenover wetenschap, en op welke wijze en met welke beweegredenen wetenschapsvoorlichters in dienst van een universiteit hieraan tegemoetkomen.

Als universitaire wetenschapsvoorlichters worden beschouwd alle personen die werkzaam zijn aan een Vlaamse universiteit en ooit hebben meegewerkt aan, of zich nog steeds bezighouden met, de organisatie en coördinatie van wetenschapsvoorlichting. Er zijn drie redenen waarom we ons tot universiteiten beperken. Universiteiten in Vlaanderen spelen een grote rol op het vlak van de wetenschapsvoorlichting. Daarbij komen binnen een universiteit alle onderzoeksgebieden aan bod zodat de voorlichting zich niet hoeft te beperken tot één of enkele vakgebieden. Tenslotte zijn universiteiten een duidelijk af te bakenen groep. Wat de jongeren betreft, richten we ons tot de leerlingen van het laatste jaar algemeen (ASO) en technisch (TSO) secundair onderwijs. We beperken ons tot de leeftijds categorie van 17- tot 18-jarigen, omdat ook vele voorlichtingsprojecten m.b.t. wetenschapsvoorlichting zich hierop richten. Daarbij zijn deze jongeren op een leeftijd gekomen waarop men bepaalde verwachtingen naar de toekomst toe koestert en waarbij meningen een vaste vorm krijgen. Tenslotte is het met deze groep mogelijk om te komen tot intern heterogene en extern homogene steekproeven. Het begrip 'voorlichtingsproject' wordt in deze context gebruikt om projecten en activiteiten aan te duiden die de bedoeling hebben het publiek op een interactieve wijze voor te lichten over wetenschap. Het onderzoek is rond twee dergelijke projecten opgebouwd: de activiteitenweek 'Wetenschap in de Kijker' van de Vlaamse Wetenschapsweek en de Olympiades voor Natuurwetenschappen. In de activiteitenweek maken jongeren aan de Vlaamse uni-

versiteiten en hogescholen kennis met het wetenschappelijk onderzoek en haar resultaten. De Olympiades voor Natuurwetenschappen (fysica, biologie en scheikunde; er is een aparte Olympiade voor wiskunde) zijn selectiewedstrijden die op een lokaal niveau beginnen en internationaal eindigen. Ze zijn gericht op probleemoplossend werken, met het doel de kennis en de kunde van jongeren praktisch uit te bouwen, en interesse op te wekken voor de wetenschap. De keuze van juist die twee projecten is niet lukraak. Beide projecten richten zich tot dezelfde doelgroep (jongeren van de laatste graad secundair onderwijs, ongeacht het onderwijstype), steunen allebei op de medewerking van de Vlaamse universiteiten, worden georganiseerd door een aparte organisatie en hebben tenslotte hetzelfde doel voor ogen, namelijk jongeren laten kennismaken met wetenschap om zo het maatschappelijke draagvlak ervan te verbreden.

Voor het verzamelen van de gegevens werd gebruikgemaakt van een systematische ondervraging in de vorm van een gestructureerde vragenlijst of enquête. Voor de wetenschapsvoorlichters werd deze via e-mail opgestuurd. Deze enquête werd deels gebaseerd op een eerder uitgevoerd onderzoek door van Ruler et al. (1994). In hun panelonderzoek werden opvattingen en ideeën van voorlichtings- en pr-functionarissen over hun eigen werk belicht. Er werd daarbij vooral aandacht geschonken aan wat deze beroepsmensen zeggen wat hun werk inhoudt en hoe ze dat invullen. Uit dit onderzoek bleek alvast dat er een sterke discrepantie is tussen werkvisie en werkwijze. De enquêtes bestemd voor de jongeren werden opgesteld op basis van eigen hypotheses en vervolgens persoonlijk overhandigd en in de klas ingevuld. In totaal werden 35 wetenschapsvoorlichters, verdeeld over de Vlaamse universiteiten, aangeschreven. Daarvan werden 17 enquêtes teruggestuurd van 6 universiteiten: V.U.Brussel, K.U.Brussel, K.U.Leuven, Limburgs Universitair Centrum, U.I.Antwerpen en Rijksuniversitair Centrum Antwerpen. Omdat het niet mogelijk is om de hele populatie van laatstejaarsjongeren te onderzoeken, beperken we ons voor deze groep tot een kanssteekproef die zoveel mogelijk de meningen van laatstejaarsstudenten secundair onderwijs weerspiegelt. Op basis van de steekproefresultaten kunnen we tot uitspraken komen die gelden voor de hele populatie. De steekproef zal geen volstrekte representativiteit garanderen voor het gehele probleem, maar wel voor een beperkt aantal eigenschappen (Oud, 1975: 75-76). De coördinaten van de scholen werden verkregen van het Limburgs Universitair Centrum (voor de deelnemers van de Olympiades voor Natuurwetenschappen), Flanders Technology International (voor de deelnemers van de Wetenschapsweek) en van de vier onderwijsnetten. Uit deze gegevens werd een meertrapssteekproef in combinatie met een clustersteekproef getrokken. In de eerste trap gaan we elke provincie in Vlaanderen en de vier onderwijsnetten bij het onderzoek betrekken. In de tweede trap worden per provincie wille-

keurig een aantal scholen getrokken. Hierbij wordt rekening gehouden met scholen die in het schooljaar 1996-1997 hebben deelgenomen aan de Wetenschapsweek en/of de Olympiades, en scholen die hier nog nooit aan hebben deelgenomen. Op deze wijze komt men tot een evenredige verdeling van deelnemers en niet-deelnemers. Hele clusters (scholen) worden vervolgens in de steekproef opgenomen, waardoor er geen individuele elementen maar wel, op een aselechte wijze, deelpopulaties kunnen worden getrokken. De clustersteekproef is beter als de clusters intern heterogener en extern homogener zijn. Daarom verkiezen we ons te beperken tot de laatstejaarsstudenten van het algemeen en technisch secundair onderwijs. In de derde trap worden de studierichtingen in beschouwing genomen. Voor wat betreft het algemeen secundair onderwijs richten we ons tot de leerlingen uit de richting Economie-Moderne Talen, Moderne Talen-Wetenschappen, Economie-Wiskunde, Wiskunde-Wetenschappen, en Latijn-Wetenschappen. Voor het technisch secundair onderwijs zijn dit de richtingen Industriële Wetenschappen, Elektronica en Elektromechanica.

Er werden 180 enquêtes ingevuld door leerlingen van het laatste jaar secundair onderwijs en door ons verwerkt. Acht scholen, verspreid per provincie, onderwijsnet en onderwijstype verleenden hiervoor hun medewerking. In dit onderzoek is dit aantal toegestaan omdat het niet nodig is om tot op een paar procent na nauwkeurig de mening van jongeren op te meten. Het is eerder de bedoeling om een globaal beeld weer te geven over de visie van de jongeren op wetenschap en de voorlichting hierover.

■ UNIVERSITAIRE WETENSCHAPSVOORLICHTING

In de hiernavolgende rapportering van de enquêteresultaten van de Vlaamse wetenschapsvoorlichters worden percenten weggelaten wegens het kleine aantal respondenten (17).

Communicatie omtrent het wetenschappelijk onderzoek en zijn disciplines is een taak die, naast het onderwijs en het verrichten van onderzoek, inherent verbonden is aan een universiteit. Om van wetenschapsvoorlichting te spreken moet de universiteit wel meer doen dan communiceren. De boodschap dient in eerste instantie gepopulariseerd te worden, om haar vervolgens communiceerbaar en bespreekbaar te maken voor elke leek op het desbetreffende gebied (Grootaers, 1979: 1-2). De universiteit beperkt zich hierbij al lang niet meer tot haar eigen omgeving (studenten, academici) maar spreekt met haar tentoonstellingen, lezingen of andere evenementen eveneens de brede achterban aan. We vragen ons hierbij af hoe nobel deze initiatieven zijn. De link met public relations is in deze tijd van stijgende concurrentie namelijk vlug gelegd. Gekende voorbeelden zijn de universiteiten die de wetenschapsvoorlichting in de richting sturen van die vakgebieden waar de opkomst van nieuwe studenten zeer miniem is. Vermits het publiek sterk afhan-

kelijk is van deze zender, kan dit leiden tot een ongenueanceerd inzicht in de wetenschap. In welke mate Vlaamse wetenschapsvoorlichters pr-praktijken toepassen, wordt in ons onderzoek nagegaan door het in kaart brengen van de werksituatie en -visie.

Tot nu toe beschikken slechts drie Vlaamse universiteiten (V.U.Brussel, RUCA, U.Gent) over een dienst Wetenschapsvoorlichting. Opvallend is dat bij elke universiteit de verantwoordelijkheid voor de wetenschapsvoorlichting gesplitst wordt over verschillende diensten. Meestal doet de volgende situatie zich voor: een bepaalde academische dienst treedt op als coördinator van een activiteit m.b.t. wetenschapsvoorlichting en naargelang het onderwerp zoekt zij de juiste personen in bepaalde diensten of faculteiten. Vermits elke universiteit een beroep doet op de dienst Public Relations, is het niet onterecht dat we vragen stellen over de sereniteit van de wetenschapsvoorlichting. Algemeen vinden de voorlichters dat wetenschapsvoorlichting en public relations elkaar aanvullen. De nauwe band tussen public relations en voorlichting vergroot de kans op misbruik. Daarom moet in acht worden genomen dat deze twee communicatiestrategieën totaal verschillende belangen behartigen: het belang van public relations voor de universiteit versus het belang van de voorgelichte wat betreft wetenschapsvoorlichting (Heuvelman, 1992: 80-86). De tendens om onder het mom van wetenschapsvoorlichting aan public relations te doen, neemt toe naarmate de afhankelijkheid van externe middelen (fondsen, klanten, studenten) belangrijker wordt. De zenders waar we ons toe beperken, de universiteiten, zijn instellingen die hun voortbestaan enkel kunnen garanderen door een voldoende instroom van studenten en fondsen om aan de behoeften van onderzoek en onderwijs te kunnen voldoen (Bloemen, 1991: 35-38). Door de steeds maar stijgende concurrentie van de universiteiten onderling volstaat een goede mond-tot-mondreclame al lang niet meer. Reclame, publiciteit, marketing en public relations zijn daardoor ook bij universiteiten geen onbekende begrippen meer. Veelal onder de hoede van de dienst Public Relations zetten verschillende universiteiten acties m.b.t. wetenschapsvoorlichting op touw. Moet wetenschapsvoorlichting daardoor nu worden beschouwd als een onderdeel van public relations of als een tegemoetkoming aan het algemeen publiek belang?

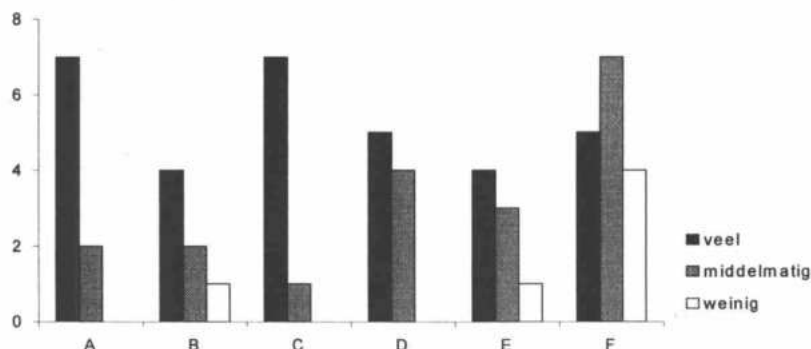
De belangen die de wetenschapsvoorlichter wil dienen, zijn veelal waar te nemen in de doelstellingen die hij bij het uitoefenen van zijn taak voor ogen houdt. De doelstellingen van de wetenschapsvoorlichters moeten echter worden gerelateerd aan de door hen gebruikte definitie. Bij het formuleren van een definitie vertrekken veel auteurs namelijk van het doel dat men met de voorlichting tracht te bereiken. Willems en Woudstra (1993: 15-17) en Van Gent (1980: 9) stellen bij voorlichting eerder het belang van een adequate opinievorming voorop in tegenstelling tot van den Broecke (1993: 75) en Canini (1992: 2) die meer nadruk leggen op kennisvermeerdering en atti-

tudeverandering. Als voornaamste doelstelling wordt, volgens onze Vlaamse wetenschapsvoorlichters, het vestigen van de aandacht op wetenschap en het vermeerderen van de kennis opgegeven. Tegen de verwachtingen in komt 'attitudeverandering' op de derde plaats. Een wetenschapsvoorlichter zou, om zijn beroep eer aan te doen, het publiek geen keuzes of meningen mogen opdringen. Toch merken we dat het aangeven van een richting eveneens als doelstelling door de wetenschapsvoorlichters erkend wordt. Daarbij moeten we rekening houden met het feit dat de voorlichters in naam van de universiteit werken, en dat deze laatste ook bepaalde belangen wil zien worden ingewilligd. Studentenwerving is daar een voorbeeld van. De respondenten stellen dat wetenschapsvoorlichting publiciteit mag inhouden enkel als deze laatste borg staat voor de kwaliteit van het project. Er mag dus zeker geen afbreuk worden gedaan aan de voorlichting. Een agressieve publiciteitscampagne onder het mom van wetenschapsvoorlichting is, volgens de voorlichters, volledig uit den boze. Met deze laatste opmerking mogen we stellen dat wetenschapsvoorlichting als een aanvulling van public relations en niet ter vervanging ervan wordt gebruikt.

■ EENZIJDIGHEID IN WETENSCHAPSVOORLICHTING

Als we naar de werkwijze van de wetenschapsvoorlichters kijken, merken we dat zij steeds een selectie maken uit het arsenaal van de wetenschap. De selectie, in het geval van een universiteit, gebeurt vooral op basis van het vakgebied. Het is hierbij de plicht van de wetenschapsvoorlichter om ervoor te zorgen dat zoveel mogelijk disciplines aan bod komen. In de praktijk is dit zelden het geval, en treft men een sterke discrepantie aan tussen de wetenschappen. Grafiek 1 geeft het overzicht van de vakgebieden zoals ze in de wetenschapsvoorlichting aan bod komen, gegroepeerd in 6 wetenschapsgebieden. Natuurwetenschappen, medische wetenschappen, wiskunde en informatica zijn duidelijk de voornaamste wetenschappen waar voorlichting over wordt gegeven. In mindere mate komen de rechts- en economische wetenschappen aan bod, en praktisch nooit wordt er een project georganiseerd rond de humane wetenschappen. Dit zou vooral te wijten zijn aan twee feiten: het karakter van bepaalde onderwerpen en de medewerking van de wetenschappers. Ten eerste is het makkelijker interesse te wekken voor alles wat gezondheid, milieu en andere maatschappelijk relevante onderwerpen aangaat. Dat de wetenschappelijke relevantie slechts een van de vele selectiecriteria is, naast verkoopbaarheid, actualiteit, maatschappelijke relevantie en amusement, wordt in ons onderzoek beaamd. Ten tweede ondervinden wetenschapsvoorlichters nog vaak tegenwerking van de academici. Vooral de humane wetenschappers lijken wetenschapsvoorlichting vrij onbelangrijk te vinden. Dit in tegenstelling tot hun collega's uit de toegepaste-, medische- en andere exacte wetenschappen.

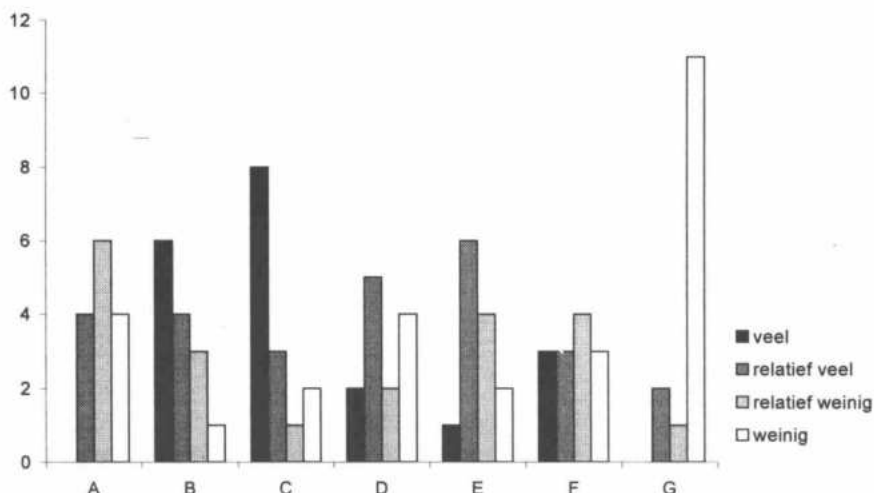
Grafiek 1: Een overzicht van de vakgebieden die bij de activiteiten inzake wetenschapsvoorlichting aan bod komen

De vakgebieden werden weergegeven onder volgende wetenschapsgebieden: Natuurwetenschappen (A), Ingenieurswetenschappen (B), Medische wetenschappen (C), Exacte wetenschappen (D), Rechts- en Economische wetenschappen (E), Humane wetenschappen (F)

In Vlaanderen worden heel wat onderwerpsgerichte activiteiten georganiseerd rond wetenschapsvoorlichting voor jongeren. Het is meestal zo dat de initiatiefnemers met bepaalde informatie zitten, waarvan ze overtuigd zijn dat de doelgroep ermee moet worden benaderd. Deze overtuiging kan gebaseerd zijn op het enthousiasme voor bepaald onderzoek, maar kan eveneens te wijten zijn aan achterliggende wervingsmotieven. De verleiding is vaak groot om meteen de boodschap te formuleren zonder echt de behoefte van het publiek te kennen. Doordat er nog maar weinig navraag gedaan werd naar de mening, kennis of verwachtingen van jongeren, kennen de voorlichters de problemen en de belangen van de doelgroep nauwelijks. Vertrekken van een goede prospectie over de algemene kennis van de doelgroep is al een stap dichterbij een succesvol resultaat (de Haan, 1996: 16). Dit blijkt nochtans niet uit het tijdsbestedingspatroon van de wetenschapsvoorlichters, onderverdeeld in 7 activiteiten (zie grafiek 2). Bijscholing via literatuuronderzoek en ervaringsopbouw via actieve publieke contacten scoren duidelijk laag. De maatstaven op basis waarvan de kwaliteit van het werk van de voorlichters in hun onderzoek wordt beoordeeld, geven blijk van een weinig analytische aanpak. Daaruit kan men besluiten dat er doorgaans meer aandacht wordt geschonken aan het succes van een activiteit dan aan de kwaliteit. Hiermee sluiten we aan bij het onderzoek door van Ruler et al. (1994) die eveneens het gebrek aan systematisch onderzoek betreuren. Er wordt dus nog te veel vanuit één richting gewerkt. Eisen en verwachtingen van de universiteiten, leerkrachten en onderwijsnetten komen vaak nog op de eerste plaats.

Grafiek 2: Het tijdsbestedingspatroon van de wetenschapsvoorlichters

Perscontacten (A), Actieve publieke contacten (B), Interne communicatie (C), Bestuurlijke contacten (D), Passieve publieke contacten (E), Administratie (F) en Literatuuronderzoek (G)

Volgens ons moet wetenschapsvoorlichting de wetenschappelijke wereld op een begrijpbare en aantrekkelijke manier laten zien of doen ervaren aan jongeren, om vervolgens een open houding of attitude te creëren ten opzichte van wetenschap. Dit kan de wetenschapsvoorlichter doen door een genuanceerd beeld van wetenschap te geven, zodat jongeren zich aan de hand van een juiste perceptie kunnen oriënteren in de wetenschap. Daarbij worden het belang en de vrijheid van de ontvanger gerespecteerd. Met deze definitie, die sterk aanleunt bij deze van Canini (1992: 2), belichten we een belangrijk kenmerk dat wetenschapsvoorlichting uniek maakt: de voorgelichte als belanghebbende. Wat zou moeten gebeuren, is jongeren bijbrengen wat wetenschap is zonder ze in een bepaalde richting te sturen. Maar zo eenvoudig is dit niet. Zowel de historische evolutie van wetenschap, als haar vertalingen (in het Engels staat science enkel voor natuurwetenschappen), de media (van den Broecke, 1993: 79-80) en de heersende industrialisering werken een volledig beeld over wetenschap tegen (Korthals, 1981: 14-15). De wetenschap en de wetenschappers dragen echter wel de gevolgen van een eenzijdige en onvolledige beeldvorming. Een verkeerde beeldvorming zal van de leek een onverschillige, achterdochtige of onwennige burger maken, en bij de jongeren een anti-wetenschappelijke houding in de hand werken.

■ JONGEREN EN WETENSCHAP

In de volgende twee delen geven we de resultaten weer van onze enquête bij de ontvangers, de jongeren. In deze bespreking worden wel percentages aangehaald, gelet op de omvang van de steekproef.

Jongeren beseffen wel dat wetenschapsvoorlichting een grote invloed uitoefent op de samenleving zonder echt de ware omvang van de wetenschap te kennen. Het staat zeker vast dat de jongeren vinden dat het algemeen publiek, en ook zichzelf, moeten worden ingelicht over wetenschap. De meerderheid (33%) denkt bij het woord *wetenschapper* vooral aan een hedendaagse wetenschapper. Dit bewijst in de eerste plaats dat de media en bepaalde activiteiten m.b.t. wetenschapsvoorlichting goed werk leveren. Door directe voorlichting treden steeds meer wetenschappers uit hun ivoren toren. Wat wetenschap betreft, staan praktisch uitsluitend chemie, fysica en biologie model. De connotatie wordt dus gemaakt met een beperkt aantal vakgebieden en niet met een onderzoekswijze. Een mogelijke verklaring is dat jongeren zich vooral focussen op de schoolvakken als ze denken aan wetenschap. Veel jongeren maken pas later, aan de universiteit of hogeschool, echt kennis met de gedrags- (sociologie, psychologie) of humane wetenschappen.

Toch lijkt de school als informatieweg en -bron voorrang te moeten verlenen aan de media, waaronder vooral televisie en geschreven pers. Dit blijkt uit de gegevens in tabel 1, die het medium weergeeft waarmee jongeren het best informatie over wetenschap onthouden. De beste manier om informatie op te nemen en te onthouden, is volgens de jongeren via de televisie. De televisie is inderdaad een geschikt medium, niet alleen omdat ze een breed publiek bereikt, maar ook omdat ze naast tekst en uitleg over een brede waaier van demonstratiemogelijkheden beschikt (Kooyman, 1980: 178). Daarbij zijn het niet alleen programma's zoals *De kip of het ei* en *National geographic* die het publiek over wetenschap inlichten. Talrijke populaire programma's zoals *Jan publiek*, *Telefacts*, *Panorama* maar ook het televisienieuws geven de feitelijke en maatschappelijke kant van de wetenschap weer.

Tabel 1: Het medium via hetgeen jongeren het best informatie over wetenschap onthouden

Informatiemedium	Frequentie
Televisie	111
School	94
Gespecialiseerd tijdschrift	44
Krant of tijdschrift	41
Museum, tentoonstelling, bedrijf	41
Project, wedstrijd	20
Radio	10

De school is dan eerder een goede manier om over wetenschap bij te leren door middel van haar ondervragingsmethode. Wat de jongeren op school te zien krijgen over wetenschap, wordt onthouden omdat de leerstof gekend moet zijn. De jongeren wijzen hierop door te benadrukken dat je via de school het best informatie onthoudt omdat 'je verplicht bent of door te studeren voor een toets'. De jongeren maken een duidelijk onderscheid tussen impact van een informatiebron en de betrouwbaarheid ervan (zie tabel 2). Zo behoren school en televisie niet meteen tot de betrouwbaarste bronnen. Wat de media betreft, worden enkel de gespecialiseerde tijdschriften (bv. *EOS*) als zeer betrouwbaar beschouwd. Dit in tegenstelling tot de televisie, de radio en de gewone dag- en weekbladen. De radio is een medium dat zeker niet aangeraden wordt om over wetenschap voor te lichten. Ten eerste onthoudt men zeer slecht de informatie die gegeven wordt via de radio. Ten tweede vindt men radio helemaal geen betrouwbare bron. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat er weinig wetenschappelijke programma's op de radio te beluisteren zijn. Radio wordt ook meer gebruikt als achtergrond en zelden als informatiemedium. We merken dat jongeren meer vertrouwen schenken aan primaire bronnen zoals wetenschappers, wetenschappelijke organisaties, tentoonstellingen, enz..

Tabel 2: De informatiebron die jongeren het meest betrouwbaar achten om over wetenschap ingelicht te worden

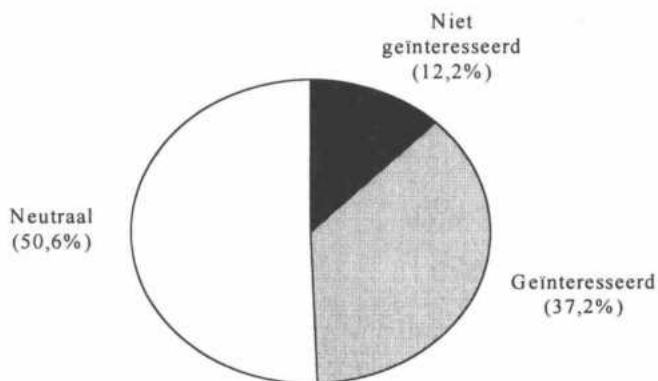
Informatiemedium	Frequentie
Gespecialiseerd tijdschrift	72
School	48
Wetenschappelijke organisatie	47
Museum, tentoonstelling, bedrijf	45
Wetenschapper van een universiteit	41
Televisie	36
Krant/tijdschrift	8
Wetenschapper niet van een universiteit	7
Radio	0

Aan de hand van de analyse van de enquêtes kunnen we concluderen dat er geen sprake is van een negatieve houding bij jongeren ten opzichte van wetenschap (grafiek 3). We kunnen hun houding veeleer typeren als neutraal of afwisselend geïnteresseerd en neutraal. De grootste barrière voor de voorlichter is de gesloten houding. Om deze om te buigen naar een open houding zal hij drie belangrijke predisposities moeten bespelen: interesse, voorkennis en houding.

Slechts 12% van de 180 bevraagde jongeren zeggen niet geïnteresseerd te zijn in wetenschap, en iets meer dan de helft staat neutraal tegenover weten-

schap. Het is deze neutrale groep die van belang is voor de wetenschapsvoorlichters. Ze hebben nog geen specifieke mening over wetenschap, en het is dan ook makkelijker om hun neutrale houding om te zetten in een positieve. De meest positieve reacties zijn wel terug te vinden in de wetenschappelijke richtingen. Hiermee wordt bevestigd dat voorkennis eveneens een voorname rol speelt bij attitudeverandering.

Grafiek 3: De houding van de jongeren tegenover wetenschap

Interesse voor wetenschap vindt vaak zijn oorsprong in nieuwsgierigheid. Deze is op haar beurt gebaseerd op de erkenning dat wetenschap een belangrijke plaats inneemt in onze maatschappij, en dat ontdekkingen in de wetenschap ingrijpende gevolgen kunnen hebben. We veronderstellen dat jongeren wetenschappelijke informatie opnemen om zich een beeld te kunnen vormen over wat hen nog in de toekomst te wachten staat. Jongeren willen wetenschap vooral zelf leren ontdekken. Zo kunnen ze persoonlijk ervaren wat wetenschap te bieden heeft. Dit kan door ze actief in te zetten bij het opstellen van experimenten of proeven, maar ook door hun een vrijere toegang te bieden tot laboratoria en bedrijven. Indien we de jongeren willen overtuigen dat wetenschap wel interessant en boeiend kan zijn, doen we dit best aan de hand van activiteiten en projecten. Toch zijn er maar weinig jongeren die menen dat een wetenschapsproject echt hun visie over wetenschap heeft beïnvloed. De meerderheid van de jongeren neemt meestal deel vanwege een zekere voorkeur voor wetenschap. Hun houding tegenover wetenschap was dus reeds positief, en het project heeft daar weinig invloed op gehad. Dit laatste geldt ook voor de jongeren die reeds een negatieve indruk hadden over wetenschap.

Of een activiteit m.b.t. wetenschapsvoorlichting succes heeft, is in grote mate afhankelijk van de motivatie van de leerkracht en van de voorlichter. Zijn of haar enthousiaste houding en kunde om wetenschap boeiend over te brengen

zijn cruciaal. Vooral de duidelijke manier waarop het onderwerp gebracht wordt, is belangrijk. Audiovisuele middelen zijn daarbij een grote hulp. Deze maken alles gemakkelijker te onthouden of te begrijpen en helpen bij de verbeelding van complexe zaken. Een wetenschapsproject is misschien niet de efficiëntste methode maar wel de leukste om jongeren een rondleiding te geven in de wereld van de wetenschap. Jongeren vinden dan ook dat meer activiteiten moeten plaatshebben om binnen de complexiteit van de wetenschappen enige klaarheid te zien voor verdere studies. Projecten worden daarom vooral beschouwd als een goede afwisseling tussen lessen en praktijk. Jongeren suggereerden eveneens om meer verbanden te leggen tussen theorie en praktijk. Om de activiteiten aantrekkelijker te maken mogen ze volgens enkelen nog spectaculairder, praktischer (meer proeven) en boeiender zijn. Maar wetenschapsvoorlichting mag zich daarbij niet beperken tot de jeugd. Een respondent vertelt ons dat 'niet alleen jongeren maar ook de ouders moeten worden ingelicht over wat er gaande is op wetenschappelijk gebied'.

■ CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Uit de enquêteresultaten van de wetenschapsvoorlichters merken we in eerste instantie een discrepantie op tussen werkwijze en werkvisie. In plaats van een algemeen inzicht in wetenschap bij te brengen, belichten de activiteiten veelal één bepaald thema of onderwerp dat slechts gerelateerd kan worden met een beperkt aantal vakgebieden. Hierdoor zijn het steeds dezelfde vakgebieden die onder de noemer wetenschap in de kijker staan. In plaats van wetenschap te beschouwen als een onderzoeksmethode, associeert men haar in de omgangstaal met vakgebieden zoals chemie, fysica en biologie (van der Vet, 1989: 184).

Het algemeen publiek, en in het bijzonder de jongeren, zijn zeer gevoelig voor de informatie of de voorlichting die over wetenschap verspreid wordt. Deze informatie draagt in grote mate bij aan hun beeldvorming over wetenschap. Hoe beperkter de zenders het terrein van wetenschap gaan benaderen, hoe beperkter jongeren wetenschap gaan opvatten. Het is algemeen bekend dat wetenschap voor het merendeel geassocieerd wordt met de klasieke vakgebieden wiskunde, chemie en fysica. Dit eenzijdige beeld van de wetenschap zou in eerste instantie te wijten zijn aan de evenzeer eenzijdige benadering van voorlichters. Wat de houding van de jongeren over wetenschap en het effect van voorlichtingsprojecten betreft, kunnen we besluiten dat de projecten in se weinig invloed uitoefenen op de positieve of negatieve ingesteldheid ten opzichte van wetenschap. Een voorlichtingsproject is niet efficiënt voor kennisvermeerdering en attitudeverandering, maar wel de beste manier om wetenschap te ontdekken. Media die hier beter voor geschikt zijn, zijn de leerkracht, de televisie en gespecialiseerde tijdschriften. Daarbij

mogen we niet vergeten dat een attitude in grote mate bepaald wordt door de interesse, de voorkennis en de houding van het individu.

Uit de theoretische en praktische inzichten van het onderzoek volgen een aantal tekortkomingen op gebied van wetenschapsvoorlichting. Volgende aanbevelingen bieden misschien niet de oplossing maar zijn wellicht een stap in de goede richting.

Om een beter overzicht te krijgen en om dubbel werk te vermijden, is het wenselijk dat een universiteit een centrale dienst Wetenschapsvoorlichting heeft in plaats van een verspreiding over faculteiten en diensten. Op die manier wordt de activiteit zichtbaarder voor de academici, en zullen zij meer vertrouwen in de voorlichting krijgen. Eveneens kunnen zo gemakkelijker netwerken van contactpersonen worden opgebouwd. Ook de buitenwereld, zoals andere instellingen of organisaties, zullen zo beter hun weg naar de juiste persoon vinden. Het communicatieprobleem zal hierdoor alvast minder groot zijn.

Wil de voorlichter zijn werk zo efficiënt mogelijk doen, dan zal hij tevens meer literatuur moeten doornemen en een grondige evaluatie van opgezette initiatieven moeten doorvoeren. Door de aanleg van een documentatiemap zal de voorlichter een beter idee krijgen van wat al bereikt werd met voorlichting, wat de mogelijkheden zijn en wat niet haalbaar is. Thans wordt bij de opzet van een initiatief nog te veel rekening gehouden met creativiteit en bereik. Zo wordt er bijvoorbeeld totaal geen aandacht geschonken aan dankbetuigingen en klachten. Belangrijk is dat de voorlichter een goed oog heeft voor de dynamiek van het netwerk (de Haan, 1996:16). Wil de voorlichter de belangen van de ontvanger dienen, dan moet deze zich kunnen inleven in de wereld van de doelgroep. Aan de hand van een studie van de onderwerpen die in de gesprekken van de jongeren aan bod komen, zal een duidelijkere profielschets kunnen worden opgemaakt. De interactie zal dus niet meer starten van bij de uitvoering maar van bij de planning van het project. Dit vermijdt dat er te veel vanuit één richting gewerkt wordt.

Universiteiten concentreren zich, voor wat betreft de inschrijvingen en de bekendmaking van hun wetenschapsproject, op de leerkrachten of de schooldirecties. Organisatorisch is dit de goedkoopste en misschien wel de vlugste weg. Toch is dit niet de efficiëntste en zeker niet de meest logische manier. Het feit dat leerlingen ongemotiveerd aan de voorlichting deelnemen, werkt ontmoedigend voor de voorlichters en andere leerlingen die wel gemotiveerd zijn. Daarbij is het niet zelden zo dat men tijdens de voorlichting een enthousiaste leraar treft die over de hoofden van zijn passieve kudde leerlingen spreekt. Omgekeerd kan eveneens. Raakt de leraar niet enthousiast voor het project, dan zullen de leerlingen geen kans krijgen deel te nemen. Een meer individuele aanpak vanuit de universitaire wereld, gericht op het overtuigen van zowel leerkracht als leerling, zal waarschijnlijk meer tijd en geld kosten, maar komt de voorlichting ten goede.

LITERATUURLIJST

- Bloemen, A. (1991) *Wetenschapsvoorlichting: Een onderzoek naar de populariserings-bereidheid en het mediacontact van de Vlaamse universiteitswetenschapper en een vergelijkende inhoudsanalyse van de wetenschapsberichtgeving in zes Vlaamse dagbladen*. Brussel: V.U.Brussel, licentiaatsverhandeling, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte.
- Canini, G. (1992) 'Wetenschapsvoorlichting: de link tussen wetenschap en publiek', *Mediagids*, 21: 1-9.
- De Haan, F. (1996) 'Van Woerkum breekt lans voor discourse-analysis', *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 2(4): 16-17.
- Grootaers, J.P. (1979) 'Wetenschapsvoorlichting van de Katholieke Universiteit Leuven', *Mediagids*, 12(4): 1-8.
- Heuvelman, A. (1992) 'De massamedia', pp. 68-95 in A. Heuvelman & J.L.C. Van Der Staak (red.) *Communicatie over wetenschap en techniek*. Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kooyman, A. (1980) 'Voorlichting en massamedia: De opmars van de beeldcultuur', pp. 171-183 in B. Van Gent & J. Katus (red.) *Voorlichting: Theorieën, werkwijzen en terreinen*. Brussel: Samsom.
- Korthals, M. (1989) 'Relevantie en pretenties van de wetenschapsleer', pp. 11-23 in M. Korthals (red.) *Wetenschapsleer: Filosofisch en maatschappelijk perspectief op de natuur- en sociaal-culturele wetenschappen*. Amsterdam: Boom.
- Oud, J.H.L. (1975) *Sociaal-wetenschappelijk onderzoek: Inleiding in de methodenleer*. Nijmegen: Berkhout.
- Van Den Broecke, M.P.R. (1993) 'Wetenschapsvoorlichting in de praktijk', pp. 75-89 in J. Willems & E. Woudstra (red.) *Handboek wetenschaps- & technologievoorlichting*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Van Der Vet, P.E. (1989) 'De maatschappelijke functies van de wetenschappen', pp. 162-186 in M. Korthals (red.) *Wetenschapsleer: Filosofisch en maatschappelijk perspectief op de natuur- en sociaal-culturele wetenschappen*. Amsterdam: Boom.
- Van Ruler, B., Stappers, J., Nillesen, B. & Evers, W. (1994) 'Communicatoren op de pijnbank: Een onderzoek naar de werkvisie en werkwijze van voorlichtings- en pr-functionarissen', *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 22(4): 252-273.
- Van Gent, B. (1980) 'Voorlichting in vogelvlucht', pp. 9-23 in B. Van Gent & J. Katus (red.) *Voorlichting: Theorieën, werkwijzen en terreinen*. Brussel: Samsom.
- Willems, J. & Woudstra, E. (1993) 'Voorlichting over wetenschap, technologie en techniek', pp. 15-24 in J. Willems & E. Woudstra (red.) *Handboek wetenschaps- & technologievoorlichting*. Groningen: Martinus Nijhoff.

AUTEURS

Sofie Van Den Bossche werkt als wetenschapsvoorlichtster aan het Departement R&D-IR bij de afdeling R&D-Wetenschapsvoorlichting van de V.U.Brussel.

Jean-Pierre De Greve is Decaan van het Vesalius College en academisch coördinator wetenschapsvoorlichting aan de V.U.Brussel.

Sekseverschillen in interactiegedrag

EEN VERSCHUIVING IN VERKLARINGSPARADIGMA'S

Agnetha Broos

SAMENVATTING

Mannen en vrouwen vertonen een verschillend interactiepatroon, zowel op het vlak van de verbale als van de nonverbale communicatie. Onderzoek heeft zich naast het beschrijven van de sekseverschillen in interactiegedrag eveneens gaan bezighouden met het zoeken naar verklaringen ervoor. Het oudste verklaringsparadigma is het dominantiemodel. Dit paradigma beschouwt de vrouwen als een onderdrukte groep en interpreteert verschillen in mannelijk en vrouwelijk interactiegedrag in termen van mannelijke dominantie en vrouwelijke onderwerping. De laatste 10 jaar wordt dit dominantiemodel echter sterk betwist en heeft het enigszins plaats moeten ruimen voor het relatief nieuwe verschilparadigma. Dit model benadrukt de idee dat mannen en vrouwen gesocialiseerd worden binnen een verschillende subcultuur, waardoor ze een verschillend interactiepatroon ontwikkelen.

Sleutelwoorden: sekseverschillen, interactiegedrag, dominantie-benadering, verschil-benadering

Verschillen tussen mannen en vrouwen gaan veel dieper dan louter het biologische en anatomische. Naast genetisch bepaalde fysieke verschillen, zijn er eveneens sekseverschillen op bijvoorbeeld het niveau van de communicatiepatronen. Mannen en vrouwen vertonen een verschillend verbaal en nonverbaal interactiepatroon, wat niet alleen aanleiding geeft tot verregaande communicatieve gevolgen, maar eveneens zware sociale repercussies heeft (Crawford, 1995: 108-121; Coates, 1993: 196-198, 1995). Vanaf de jaren '70 is de relatie tussen de sekse en het interactiegedrag dan ook uitgegroeid tot een erkend onderzoeksveld. De interesse voor sekseverschillen in het interactiegedrag gaat dan al wel een honderdtal jaren terug, het was de tweede feministische golf die in de jaren '70 de aandacht voor de relatie tussen het geslacht en de taal stimuleerde. Sinds de jaren '70 heeft de studie zich ontplooid tot een groot en nog steeds groeiend onderzoeksveld (West et al., 1997: 119). De laatste 10 jaar heeft er zich op het vlak van de verklaringenmodellen van de sekseverschillen in interactiegedrag een paradigmawissel voorgedaan die echter niet fundamenteel was.

■ SEKSE VERSUS GENDER

Belangrijk voor de studie van sekseverschillen in interactiegedrag is het onderscheid tussen *sekse* en *gender*. In de Engelse taal wordt er een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de begrippen *sex* en *gender*. Ook in het Nederlands is het relevant om dit onderscheid te maken. Met *sekse* worden immers de biologische en anatomische verschillen tussen mannen en vrouwen bedoeld (Boves & Gerritsen, 1995: 195; Pearson et al., 1995: 6-7; Coates, 1993: 3; Romaine, 1999: 41-49), terwijl *gender* veleer betrekking heeft op de psychologische, sociale en culturele verschillen tussen man en vrouw (Graddol & Swann, 1989: 7; Mauthner, 1996: 134-136; Wodak & Benke, 1997: 128). Een belangrijk aandachtspunt hierbij is de vraag naar het verband tussen de biologische sekse en de socioculturele gender (Wodak & Benke, 1997: 128). Ontwikkelen alle biologische vrouwen een vrouwelijke gender? En zo ja, hoe kunnen verschillen tussen vrouwen onderling dan worden verklaard? In de definitie van Lewontin wordt dit verband tussen sekse en gender verduidelijkt. Hij legt de nadruk op het socialisatieproces:

The development of gender identity depends on what label was attached to him or her as a child ... Thus biological differences became a signal for, rather than a cause of, differentiation in social roles. (Lewontin, gec. in Wodak & Benke, 1997: 129)

Dankzij deze definitie is het mogelijk van seksen in het meervoud te spreken omdat wat het betekent man of vrouw te zijn, verandert van generatie tot generatie en verschilt o.a. naargelang cultuur, etnie, religieuze overtuiging, en zelfs sociale klasse. Gender-categorieën zijn dus sociale constructies, die culturele en sociale statussen institutionaliseren (Foley, 1997: 286; Wodak & Benke, 1997: 129).

Aangezien de biologische sekse een signaalfunctie heeft om een bepaalde cultuurgebonden gender te ontwikkelen en beide dus met elkaar verbonden zijn, moeten ze allebei in beschouwing worden genomen bij de studie van interactieverschillen tussen mannen en vrouwen. Hier zal gemakkelijks-halve verder gebruik worden gemaakt van één term, namelijk sekseverschillen, die de voorkeur genoot omwille van het Nederlandse taalkarakter.

■ VERSCHUIVINGEN IN HET ONDERZOEKSVELD VANUIT HISTORISCH PERSPECTIEF

Zoals gesteld, vormen sekseverschillen in interactiegedrag momenteel een zeer populair onderzoeksdomein. Ondanks het feit dat de jaren '70 een sleutelrol gespeeld hebben in de erkenning van het onderzoeksveld, kan toch niet

worden gesteld dat het een jonge wetenschap is. Optekeningen van sekseverschillen in interactiegedrag zijn immers aloude. Reeds lang geleden werd opgemerkt dat mannen en vrouwen een verschillend taalgebruik hanteren. In de presociolinguïstische periode – voor de jaren '70 – bleef het echter bij losse observaties, die vaak gekleurd waren door de houding van de onderzoeker ten opzichte van de vrouw. Deze observaties gaan zelfs terug tot voor het begin van onze jaartelling. In het Oudindisch drama bijvoorbeeld (ca. 2000-3000 v. Chr.), spraken vrouwen Prakrit, de taal van de lagere sociale klasse. Mannen daarentegen, spraken Sanskriet, de taal van de hogere sociale klasse (Boves & Gerritsen, 1995: 197). Eeuwen later ontdekten antropologen op hun beurt dat er zich bij volkeren in niet-westerse leefgemeenschappen enorme absolute verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen konden voordoen. Ook dialectologen en Neerlandici stelden al zeer vroeg verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen vast (Boves & Gerritsen, 1995: 199-206).

Gedegen onderzoek naar sekseverschillen in taalgebruik werd toen nog niet gedaan. Dergelijk onderzoek is pas vanaf de jaren '70 van de grond gekomen. Twee factoren lagen hiervoor aan de basis: de invloed van de tweede emancipatiegolf en de opkomst van de sociolinguïstiek (Boves & Gerritsen, 1995: 206-207; West et al., 1997: 119-120). Het eerste baanbrekend werk in verband met sekseverschillen in taalgebruik werd geleverd door Lakoff. Zij was een van de eersten om te onderzoeken of mannen en vrouwen op een verschillende manier interageren (West et al., 1997: 127-128). In *Language and woman's place* (1975), dat ondertussen al uitgegroeid is tot een klassieker, beschrijft ze sekseverschillen in taalgebruik en komt ze tot de conclusie dat er zoiets bestaat als een vrouwentaal die onderscheiden kan worden van de mannentaal. Tevens maakt ze duidelijk hoe de verschillen in taalgebruik tussen mannen en vrouwen, de maatschappelijke positie van de vrouw weerspiegelen. Lakoff beschrijft de vrouwentaal als een taal die directe en krachtige uitspraken vermijdt en die steunt op vormen die twijfel en onzekerheid uitdrukken (Lakoff, 1975: 8-19; West et al., 1997: 127-128). Hoewel ze zelf nooit deze termen gebruikt heeft, ligt Lakoff met deze typering van de vrouwentaal onrechtstreeks aan de basis van het veel gebruikte onderscheid tussen een *powerfull* en een *powerless speech style*. De vrouwentaal van Lakoff past immers perfect in het kader van de *powerless speech style*, zoals die later door anderen gedefinieerd werd. Lakoff is van opleiding een theoretisch taalkundige, wat zich ook uit in de manier waarop zij het probleem benadert, namelijk met de methodologie van de generatieve taalkunde, d.w.z. door middel van introspectie. Zij heeft dus geen studie uitgevoerd volgens de regels van het empirisch onderzoek, maar is als het ware bij zichzelf te rade gegaan in welke opzichten de taal van de vrouwen afwijkt van de mannentaal (Boves & Gerritsen, 1995: 207). De methodologie van Lakoff kan

dus geenszins superieur worden beschouwd aan die van de presociolinguïstische taalkundigen.

Hoewel het onderzoek van Lakoff niet aan de regels van de kunst voldoet van echt wetenschappelijk onderzoek, kan wel worden gesteld dat het op zijn minst baanbrekend was en de weg naar het wetenschappelijk onderzoek van sekseverschillen in interactiegedrag geopend heeft. Voorheen beschouwden taalonderzoekers de mannentaal als de standaard, gingen ze er van uit dat er geen verschil was en namen ze dikwijls niet eens vrouwen op in hun onderzoeksprojecten (West et al., 1997: 128). Het werk van Lakoff was revolutionair in die zin dat het de eerste maal was dat een onderzoek uitging van de veronderstelling dat er een verschil zou zijn in het taalgebruik van mannen en vrouwen. Lakoffs werk vormde bijgevolg een inspiratiebron voor heel wat onderzoekers nadien. Bestaand onderzoek werd opnieuw uitgevoerd met de vraag welke resultaten zouden worden bekomen indien er vrouwen in het onderzoek opgenomen werden. Daarenboven werden er ook heel wat nieuwe onderzoeken opgezet waarin men vrouwelijk taalgebruik ging vergelijken met mannelijk (West et al., 1995: 128).

■ ZOEKEN NAAR VERKLARINGEN: EEN VERSCHUIVING IN CAUSALE MODELLEN DOORHEEN DE JAREN

Toch bleef ook dit nieuwe onderzoek nog beperkt tot het descriptieve aspect. Het bracht m.a.w. gewoon de sekseverschillen in kaart zonder dat er enige verklaringen geopperd werden (West et al., 1995: 128). Pas sinds de laatste jaren wordt er veel meer naar de oorzaak van deze verschillen gezocht. Dit causaal denken over sekseverschillen heeft zich steeds gepolariseerd binnen twee verklaringsparadigma's, namelijk de *dominance approach* en de *difference approach*. Beide verklaringsmodellen zijn gebaseerd op een bepaalde visie op de status van de vrouw in de maatschappij (Coates, 1993: 7-12). Vrouwen als een sociale groep kunnen enerzijds worden gezien als een onderdrukte en gediscrimineerde groep en anderzijds als een groep die eenvoudigweg verschilt van de mannen. Beide modellen vinden hun inspiratie in een van deze twee visies.

Naast deze twee verklaringsparadigma's werden in het verleden heel wat alternatieve hypothesen geformuleerd. Zo was bijvoorbeeld *nature* een belangrijke factor die in acht genomen werd (Bing & Bergvall, 1996: 11-12). De laatste jaren heeft het onderzoek de *nature*-hypothese echter de rug toegekeerd. Toch is het wat voorbarig te stellen dat in ons huidig tijdperk deze hypothese volledig zou worden ontklemd als wetenschappelijke verklaring. De theorieën van Morris (1997) bijvoorbeeld, zouden in dat geval een compleet achterhaald anachronisme zijn. Hij houdt immers nog steeds vast aan de opvatting dat alle vormen van sekseverschillen het gevolg zijn van aange-

boren factoren. In tegenstelling tot deze *nature* hypothese van o.a. Morris, ligt in de twee verklaringmodellen die hieronder besproken worden, de nadruk vooral op *nurture*.

De 'dominance approach' of het dominantieparadigma

De dominance approach vertrekt als oudste verklaringsparadigma vanuit de gedachte dat mannen zowel domineren als heersen in onze cultuur. Het model beschouwt de vrouwen als een onderdrukte groep en interpreteert verschillen in mannelijk en vrouwelijk interactiegedrag in termen van mannelijke dominantie en vrouwelijke onderwerping. Onderzoek binnen deze benadering ziet de hiërarchische aard van sekse-relaties - de ongelijke machtsverdeling - als de primaire oorzaak voor communicatieve verschillen (Coates, 1993: 12, 1989b: 66-69; DeFrancisco, 1997: 39-41; Perry, 1994: 191; Tannen, 1994: 9; Wood & Dindia, 1998: 21-23). Hoewel vrouwen een sterke strijd voeren voor gelijke rechten en een gelijkwaardige sociale positie, vervullen zij voor de aanhangers van het dominantieparadigma op maatschappelijk vlak toch nog enigszins inferieure rollen. In deze visie kunnen een groot deel van de sekseverschillen worden ingepast in een model van onderdrukking en dominantie, zeker wat betreft het verschillend gebruik van de nonverbale codes. Dit komt zeer duidelijk tot uiting in het inmiddels klassiek geworden werk van Henley *Body Politics: Power, sex & nonverbal communication* uit 1986.

Maar ook de patronen van de verbale communicatie passen binnen dit paradigma. De karakteristieken van vrouwentaal zouden voortkomen vanuit de idee dat vrouwen niet echt begaan zijn met de grote zaken des werelds. De conversaties tussen vrouwen handelen dan ook meestal over een aantal typische topics. Een van hun geliefkoosde gespreksonderwerpen is de routine, het ritme en de rituelen van het alledaagse leven. De onderwerpen waarover vrouwen praten, zijn dikwijls verbonden met hun rol als vrouw, vriendin en moeder (Coates, 1989a: 97; Crawford, 1995: 42; Tannen, 1994: 119). De verhalen van mannen zijn veel spannender, ze gaan over gevaar, geweld, conflict en overwinning. De persoonlijke zaken waarover vrouwen met elkaar praten gaan niet over gevaarlijke en de-dood-trotserende gebeurtenissen (Coates, 1996b: 99-100). De persoonlijke vertellingen van vrouwen verschillen niet alleen van de mannenverhalen in de alledaagse aard van de beschreven gebeurtenissen, maar ook in de afwezigheid van een heldendaad. Vrouwen vertellen eerder verhalen over dingen die fout liepen dan over dingen die ze gepresteerd hebben. En wanneer het toch over prestaties gaat, zouden de vrouwen de nadruk leggen op het feit dat ze deze dingen vertellen omdat ze hun vriendinnen mee in hun prestatie willen laten delen. Het delen

van zowel successen als mislukkingen, is van centraal belang in de vriendschap tussen vrouwen.

Mannen bespreken daarentegen heel andere onderwerpen. Ze vermijden zoveel mogelijk persoonlijke onthullingen en blijken over meer onpersoonlijke onderwerpen als de actualiteit, reizen, politiek, zaken, de beurs en sport te praten. Wanneer ze het toch over meer persoonlijke dingen hebben, gaat het veeleer over zaken als persoonlijke prestaties dan over gevoelens (Coates, 1997a: 119-120; Tannen, 1991: 100-101). In tegenstelling tot de ondergewaardeerde privé-sfeer waarin men de typisch vrouwelijke gespreks-onderwerpen kan kaderen, behoort het conversatiedomein van mannen tot de wereldlijke, openbare sfeer die veel meer naar waarde geschat wordt (Tannen, 1991: 73-74). De verbale sekseverschillen zouden op die manier de verschillende en onevenwaardige rollen van mannen en vrouwen in onze cultuur reflecteren en ondersteunen (Graddol & Swann, 1989: 91-92; Pearson et al., 1995: 109). Mannen worden gezien als een machtige dominerende groep, terwijl vrouwen een onderdrukte groep zonder macht lijken.

Deze onevenwichtige machtsverdeling wordt binnen de dominantiebenadering een zeer belangrijke factor wanneer de gevolgen van de sekseverschillen in interactiegedrag in acht genomen worden. Het ontstaan van miscommunicatie tussen mannen en vrouwen heeft immers niet dezelfde consequenties voor beide groepen. Dit wordt zeer duidelijk door het verband tussen macht en stereotypes. Het stereotype dat de minst machtige groep afschildert als inadequate sprekers zorgt ervoor dat deze personen door niemand echt au sérieux worden genomen. De minst machtigen zullen waarschijnlijk zo ook wel hun beeld hebben over het interactiegedrag van de machtigen, maar dit zijn 'slechts ideeën van personen zonder macht' en daardoor worden ze ook niet routinematig uitgedrukt in de massamedia (Cameron, 1996: 39; Crawford, 1995: 96-97). Wanneer de minst machtigen en de machtigen met elkaar interageren, zouden het de mannen zijn die de organisatie van de conversatie op zich gaan nemen. Heel dikwijls gaat dit gepaard met de vaststelling dat ze vrouwen de mond snoeren, waardoor dezen als minst machtigen zullen zwijgen. Mannen gebruiken, volgens de dominance approach, in man/vrouw-conversaties heel wat middelen om hun macht te vestigen. Ze interpreteren vragen als verzoeken om informatie en het delen van problemen interpreteren ze als een kans om als een echte expert advies te geven. Ze domineren de conversaties, onderbreken ze, starten de conversaties, spreken in de openbare sfeer meer dan vrouwen en bepalen het onderwerp van de interactie. Met deze communicatiestrategieën, betuigen mannen hun macht en nemen ze tegelijkertijd het gezag over de interactie (Crawford, 1995: 96-97; Johnson, 1997: 9-11; Pearson et al., 1995: 141).

Een zelfde patroon doet zich voor op het vlak van de nonverbale communicatie. Nonverbaal gedrag bekeken vanuit de dominance approach, wijst steeds op dezelfde regel: tussen een hogergeplaatste en een ondergeschikte vinden we steeds asymmetrische relaties in die zin dat de hogergeplaatste het recht heeft bepaalde familiariteiten uit te oefenen, waarop de ondergeschikte niet verondersteld wordt te antwoorden met wederkerig gedrag (Pearson et al., 1995: 140-141). Nonverbale codes die unilateraal gebruikt worden, wijzen immers op macht. Wanneer ze daarentegen wederzijds zouden worden gebruikt, connoteren ze interpersoonlijke solidariteit. Als bijvoorbeeld de ene persoon de andere bij de arm aanraakt en de andere antwoordt hierop door de eerste op een gelijkaardige manier terug aan te raken, kan daaruit worden afgeleid dat beide personen een gelijke status hebben en een interpersoonlijke solidariteit uitdrukken. Wanneer de tweede persoon echter toegeeft aan de aanraking van de eerste, maar niet antwoordt met een wederzijdse aanraking, duidt dit op een duidelijk machtsverschil tussen beide personen (Burgoon et al., 1996: 237-238; Hall, 1984: 107, 1996: 23-24; Richmond et al., 1991: 241; Pearson et al., 1995: 140). Ook betreffende het ooggedrag kan bijvoorbeeld worden gesteld dat mannen eerst de vrouwen gaan aankijken omdat het recht om als eerste oogcontact te leggen, voorbehouden is aan de meest machtige. Daarna wordt van de vrouwen verwacht hen aan te kijken, vermits de minst machtige op die manier respect moet betonen aan de meest machtige en hem eveneens moet bevestigen in zijn machtspositie (Henley, 1986: 166; Richmond et al., 1991: 238; Pearson et al., 1995: 121). Een ander voorbeeld zijn de verschillen in lichaamsbeweging en -houding. Wanneer personen met een verschillende status communiceren, gaan deze met de meeste macht de meest ontspannen houding aannemen (Hall, 1984: 119; Pearson et al., 1995: 140-141). Ook de sekseverschillen m.b.t. persoonlijke ruimte en territorialiteit kunnen zo worden verklaard. De meest dominante personen worden over het algemeen immers niet zo dicht benaderd als diegenen met minder macht. Vrouwen zouden daarom dichter worden benaderd dan mannen omdat ze een meer ondergeschikte status hebben. Op deze manier werden in het verleden nog heel wat andere sekseverschillen in interactiegedrag verklaard vanuit deze dominance approach (Pearson et al., 1995: 140-141).

Dominantie en onderwerping worden binnen dit verklaringsparadigma in verschillende contexten bestudeerd, bijvoorbeeld in klasverband of in een werksituatie. Dikwijls gaan dergelijke studies gepaard met een analyse van de machtsrelaties (Coates, 1993: 12, 1989b: 66-69). Deze benadering werd sterk onderzocht vanuit feministische hoek. Vanuit dit perspectief kreeg het dominante interactiegedrag van de man scherpe kritiek te verduren (Cameron, 1989: 6-7).

De 'difference approach' of het 'two cultures'-model

Het dominantie-verklaringsparadigma wordt de laatste jaren echter sterk in vraag gesteld en heeft plaats moeten maken voor een nieuw verklaringsmodel, namelijk de difference approach. Dit relatief nieuwe paradigma, dat ook wel eens het *two cultures* model genoemd wordt, benadrukt de idee dat mannen en vrouwen tot een verschillende subcultuur behoren. Verschillen in communicatief gedrag worden hier geïnterpreteerd als een weerspiegeling van sekse-specifieke subculturen (Maltz & Borker, 1998: 422-423; Taylor & Miller, 1994: 6-7). Het is binnen deze benadering dat veel aandacht besteed wordt aan de socialisatietheorie.

Socialisatie binnen twee seksespecifieke subculturen

Er kan worden gesteld dat net zoals de communicatie tussen personen van verschillende *culturen* problematisch kan zijn, ook de communicatie tussen personen van verschillende *subculturen* ten prooi kan vallen aan een botsing van interactiestijlen. Vanuit dit kader bekeken, spreken mannen en vrouwen twee verschillende *genderlects* (sekselecten).

De bewering dat mannen en vrouwen in verschillende subculturen opgroeien, lijkt in eerste instantie echter volkomen absurd. Broers en zussen leven immers in hetzelfde gezin en hebben doorgaans twee ouders van een verschillend geslacht. Maar zelfs als zij in dezelfde buurt opgroeien, in hetzelfde blok of in hetzelfde huis, groeien meisjes en jongens toch in verschillende interactionele werelden op (Tannen, 1991: 37-38; Pearson et al., 1995: 50-51). Mannen en vrouwen worden dus gesocialiseerd op verschillende manieren en binnen verschillende subculturen. Dit socialisatieproces zou al beginnen wanneer ze nog maar baby zijn. Er worden in onze maatschappij nog steeds roze en blauwe babykleden gefabriceerd en gekocht, ook al komen ze niet steeds meer bij de juiste sekse terecht. Meisjes en jongens leren hoe ze zich gepast moeten gedragen als meisje en jongen. Er wordt hen dus een sociale rol aangeleerd.

Dit leerproces zou bijvoorbeeld zeer duidelijk tot uiting komen in de televisiereclame voor speelgoed. Hoewel er bij oudere kinderen een tendens is naar uniseks speelgoed, focust de reclame voor het speelgoed van jonge kinderen zich duidelijk op een bepaalde sekse (Greenhalgh, 1996: 21-22; Pearson et al., 1995: 54-55). Enkele voor de hand liggende voorbeelden zijn alle varianten op de barbiepop, een juweelontwerpdoos, een sprekende en plassende pop en een mode-ontwerpschijf voor de meisjes en legoblokjes, auto's, gevechtspoppen en gewiertjes voor de jongens. Al deze soorten speelgoed worden gepromoot voor een specifieke sekse. Niet alleen de reclame

leert kinderen welk speelgoed gepast voor hen is, zoals uit onderstaand citaat blijkt, werken ook vele ouders de keuze van hun kinderen voor typisch meisjes- of jongensspeelgoed in de hand:

Mamma: *Go and buy a toy, Ann.*
Ann: *I can buy a gun.*
Mamma: *A gun is not fit for you, Ann.*
Ann: *Why is a gun not fit for me?*
Mamma: *A gun is only fit for a boy.*
Ann: *May I buy a top?*
Mamma: *No, but you may buy a mop.*
(Greenhalgh, 1996: 22)

Binnen dit socialisatieproces spelen echter niet alleen de ouders een belangrijke rol, maar ook de *peer group*, hun leeftijdsgenootjes. Alhoewel jongens en meisjes ook vaak samenspelen, brengen zij het merendeel van hun tijd door met vrienden van hun eigen sekse. Bovendien spelen zij verschillende spelletjes en blijkt er een wereld van verschil te liggen tussen de manier waarop jongens en meisjes communiceren tijdens deze spelletjes (Tannen, 1995: 116, 1998: 440).

Jongens spelen vaak buiten in grote groepen die hiërarchisch zijn opgebouwd. Er is een leider in de groep die bepaalt wat ze gaan spelen, wat de anderen moeten doen, hoe zij het moeten doen en die weigert te doen wat andere jongens voorstellen. Deze hoogste status wordt bereikt door middel van onderhandeling. Ze gaan orders uitdelen en er dan voor zorgen dat deze worden opgevolgd (Maltz & Borker, 1998: 425-426; Tannen, 1998: 440). Een andere manier waarop jongens status verwerven, is door er enerzijds voor te zorgen dat zij in het middelpunt van de belangstelling komen te staan door verhalen en moppen te vertellen. Anderzijds gaan zij de moppen van anderen in de war sturen en aanvechten. Jongensspelletjes hebben m.a.w. winnaars en verliezers. Ze bestaan bovendien uit een ingewikkeld systeem van regels dat vaak de oorzaak is van ruzies (Maltz & Borker, 1998: 426-427; Tannen, 1991: 38, 1998: 440).

Meisjes daarentegen spelen in kleine groepjes of met z'n tweeën. Het middelpunt van het sociale leven van een meisje is haar beste vriendin. Binnen de groep is intimiteit de sleutel: differentiatie wordt gemeten in relatieve vertrouwelijkheid. Ze spelen spelletjes als touwtjespringen, moedertje en vader-tje spelen en hinkelen. Bij deze activiteiten krijgt iedereen een beurt en is er meestal geen winnaar of verliezer. Alhoewel sommige meisjes meer vaardigheden bezitten dan anderen, wordt van hen verwacht dat ze daar niet over opscheppen (Maltz & Borker, 1998: 424; Tannen, 1991: 38, 1998: 440). Meisjes geven bovendien ook geen orders. Zij drukken hun voorkeur uit door middel van suggesties. Daar waar jongens zeggen *geef hier of hoepel op*,

zullen meisjes veler zeggen *laten we dat doen* en *wat vind je daarvan*. Meisjes dringen zich niet uitgesproken op de voorgrond en vermijden daardoor een heel deel pijnlijke confrontaties. Meisjes hoeven ook niet steeds te spelen. Vaak zitten zij gewoon samen te praten. Voor meisjes is het niet belangrijk status te verwerven, zij vinden het veel belangrijker om aardig gevonden te worden (Maltz & Borker, 1998: 424-425; Tannen, 1991: 38-39, 1998: 440).

Voor de aanhangers van de difference approach werpt deze wereld van het spel een licht op de ideeën die mannen en vrouwen over het leven hebben. Het spel van de jongens belicht waarom mannen op hun hoede zijn voor aanwijzingen dat zij omlaag worden gedrukt of dat hun wordt verteld wat ze moeten doen. Het belangrijkste goed waarover in de hiërarchische wereld van de jongens wordt onderhandeld, is status. De aangewezen manier om deze status te verwerven en te handhaven, is door het uitdelen van orders en het zorgen dat deze ook effectief uitgevoerd worden (Tannen, 1991: 42). Een jongen met een lage status zal vaststellen dat er met hem wordt gesold. Mannen zijn in hun onderlinge verhoudingen bijgevolg opmerkzaam voor subtiele statusverschuivingen. Zij zouden nauwlettend in de gaten houden wie de orders uitdeelt en wie ze opvolgt.

Het spel van meisjes drijft niet op deze dynamiek. Het belangrijkste goed waarover in de groep meisjes wordt gemarchandeerd, is intimiteit. Vrouwen letten in hun vriendschappen op subtiele verschuivingen in bondgenootschappen en streven naar vriendschappen met populaire vrouwen. Populariteit is voor hen een soort status, die echter gebaseerd is op verbondenheid (Tannen, 1991: 42-43). Doordat mannen en vrouwen gesocialiseerd worden in twee verschillende subculturen, ontwikkelen zij dus een verschillende kijk op de wereld en een zeer verschillend sociaal gedrag.

De reflectering van hun verschillende socialisatie op het interactiegedrag van mannen en vrouwen

Tot dit verschillend sociaal gedrag behoren volgens het verschilparadigma ook de interactiestijlen van mannen en vrouwen. Mannen en vrouwen praten en gedragen zich verschillend in een interactiesituatie omdat ze gesocialiseerd werden in verschillende subculturen (Coates, 1989b: 69-72; Johnson, 1997: 10-11). De 'roze' opvoeding van de meisjes in een roze en zachte omgeving leidt tot een verschillende interactiestijl dan de 'blauwe' opvoeding van de jongens in een stoere en blauwe omgeving. In het socialisatieproces van mannen zou de nadruk meer worden gelegd op competitie en macht en bij vrouwen meer op samenwerking en solidariteit (Lewis et al., 1995: 101; Tannen, 1998: 441; Crawford, 1995: 86-88). Vanuit dit *two cul-*

tures model wordt geprobeerd om heel wat verschillen in interactiegedrag tussen mannen en vrouwen te verklaren.

Wat ten eerste de nonverbale communicatie betreft, kunnen bijvoorbeeld de verschillen in persoonlijke ruimte worden verklaard vanuit de verschillende socialisatie. Jongens zouden immers worden aangemoedigd om een zekere afstand van anderen te nemen en voorbereid te zijn op onverwachte confrontaties met anderen. Daardoor gaan mannen nooit heel dicht bij andere personen staan. Ze hebben een grote persoonlijke ruimte. Vrouwen daarentegen worden gesocialiseerd om affiliatief gedrag te vertonen, waardoor zij veel dichter bij elkaar gaan staan. Dit zou hun kleinere persoonlijke ruimte verklaren (Pearson et al., 1995: 142). Hetzelfde kan worden gesteld over aankijkgedrag. Vrouwen hebben geleerd dat ze solidariteit moeten betuigen en gaan daardoor de anderen meer aankijken om te tonen dat ze aandachtig zijn of dat ze het interessant vinden wat anderen te vertellen hebben. Mannen zouden deze solidariteit echter niet kennen en gaan daardoor eerder in het rond kijken alsof de andere er niet is (Pearson et al., 1995: 142-143).

Dezelfde tendens zet zich ook door op het vlak van de verbale communicatie. Doordat meisjes gesocialiseerd werden om zacht en lief te zijn en doordat ze met een kleine groep vriendinnen spelletjes speelden waaraan heel de groep op gelijke voet kon deelnemen, hebben vrouwen geleerd deze vormen van zachtheid en vriendschap ook in hun conversaties te hanteren. Vriendschap staat bij hen al centraal van toen ze nog maar kleine meisjes waren (Pearson et al., 1995: 111-112). Taal is een heel belangrijke sleutel in het sluiten en onderhouden van vriendschappen tussen vrouwen. Door te praten, doen ze als het ware aan vriendschap en hun taal kan de substantie van vrouwenvriendschappen worden genoemd (Coates, 1996a: 197-199, 1996b: 263; Pearson et al., 1995: 183-184). Vriendinnen willen van elkaar weten wat er allemaal in hun leven gebeurt is. Praten over de alledaagse dingen des levens en roddelen over het leven van anderen vormen de voornaamste bezigheden voor vriendinnen. Vrouwen leren uit de verhalen van anderen en worden op die manier gesterkt in hun eigen leven. Bovendien wijzen de gesprekken erop dat men geïnteresseerd is in elkaars leven, wat eveneens een belangrijke indicator van vriendschap is (Coates, 1996b: 264; 1997b: 245-248).

Hoewel vooral voor vrouwen vriendschap een heel belangrijke factor blijkt, mag hieruit niet worden besloten dat voor mannen vrienden niet belangrijk zouden zijn, integendeel zelfs. Maar bij mannen staan gesprekken echter niet zozeer centraal. Zij hechten eerder waarde aan andere activiteiten zoals samen sport beoefenen, op café gaan of samen naar een voetbalmatch kijken (Wright, 1998: 52). Dit betekent niet dat mannen onderling niet zouden praten. Gesprekken voeren zou gewoon een minder significante rol spelen in

hun vriendschappen (Coates, 1996a: 199). Toch is taal een vitale component van alle vriendschappen. Het plezier van praten, komt voor vrouwen zowel uit de manier waarop de dingen verteld worden als uit wat er gezegd wordt. Voor mannen daarentegen is enkel wat er gezegd wordt belangrijk en zij halen hun plezier dan ook uit het spelen met gedachten en vooral ook uit het discussiëren over gedachten (Coates, 1997a: 125; Mapstone, 1998: 53). Voor hen is informatie verwerven de belangrijkste functie van praten. Voor vrouwen is dat het opbouwen van vriendschappen. Bij vrouwen staat alles in het teken van het groepsgevoel. De gesprekken worden samen opgebouwd en iedereen draagt zijn steentje bij om deze conversaties te onderhouden (Coates, 1996b: 94-100; Maltz &orker, 1998: 427-428). Voor vrouwen berust de interactie immers op collaboratie. De groep primeert boven het individu, wat zich uit in het feit dat de vrouwen hun stemmen samenvoegen om zo een gezamenlijke tekst en betekenis te produceren (Coates, 1989a: 118-119, 1996b: 117, 1998: 147-148). Om beeldspraak te gebruiken, zou kunnen worden gesteld dat de taal van vrouwen zou kunnen worden vergeleken met wat in de muziek een *jamsessie* wordt genoemd. Dit is een ontmoeting van muzikanten waar zij spontaan kunnen improviseren en muziek brengen voor hun eigen amusement. De sleutelwoorden uit deze omschrijving zijn dus: spontaan, improviseren en amusement. Deze woorden zijn nu eveneens centrale begrippen om te definiëren wat er gebeurt wanneer vrouwen met elkaar converseren. Vrouwentaal kan in dit kader worden omschreven als een jamsessie waar vriendinnen elkaar ontmoeten om spontaan en geïmproviseerd te praten voor hun eigen plezier (Coates, 1996b: 117-118, 1998: 147). Deze jamsessies omvatten zowel ensembles waarbij iedereen samen deelneemt aan het gesprek als solopartijen. Maar de basis van een goed gesprek onder vrouwen blijft toch het groepsgevoel. Vrouwen bouwen samen in groep hun conversatie op. Een van de fenomenen waarin dit zich duidelijk uit, is het feit dat er dikwijls overlappingsen zijn in gesprekken tussen vrouwen (Coates, 1996b: 118-133, 1997b: 253).

Bij mannen daarentegen gaat het er enigszins anders aan toe. Jongens hebben van kleins af geleerd met elkaar de competitie aan te gaan. Ze hebben geleerd te vechten voor hun plaats in de groep (Pearson et al., 1995: 111-112). Volgens het differentiemodel zijn hun conversaties dan ook op die wijze georganiseerd. Mannen vechten als het ware om aan het woord te komen. Bij hen spreekt ieder om beurt. De conversaties kunnen dus worden omschreven als een serie van monologen waarin de mannen om beurt als een echte expert een betoog uiteenzetten (Coates, 1997a: 119-120; Maltz &orker, 1998: 428-429). Het wisselen van de ene spreker naar de andere gebeurt zeer vlot. Mannen voelen zeer goed aan wanneer een spreker gaat stoppen, zodat de volgende spreker onmiddellijk kan inpikken zonder dat er een stilte valt. Ze wisselen dus heel vlot van spreker, maar ook niet te vlot, want in tegenstelling tot de vrouwentaal, zullen mannen elkaar slechts zelden over-

lappen in gesprekken. In mannenconversaties geldt als basisregel dat iedereen zijn beurt moet afwachten en is er een onderhuidse competitie om zijn beurt als spreker af te dwingen, net zoals ze geleerd hebben uit de spellen in hun kinderjaren (Coates, 1997a: 111-117, 1998: 147-148). Ook de andere kenmerken van de interactiestijlen van mannen en vrouwen worden binnen de difference approach verklaard vanuit de verschillende socialisatie in verschillende subculturen.

■ CONCLUSIE

Bij de aanhangers van de difference approach kwam al snel het besef dat een visie als de dominance approach, die het mannelijk interactiegedrag bestempelt als sterk en het vrouwelijk als zwak, niet meer houdbaar was. Het dominantieparadigma dat steunt op een negatieve verhouding tussen mannelijk en vrouwelijk interactiegedrag, ruimde in de loop der jaren dan ook plaats voor het twee culturen-model dat poogt de sekseverschillen te onderzoeken vanuit een positief standpunt (Coates, 1993: 13, 1989b: 69-72). Beide modellen vertrekken vanuit een heel verschillend uitgangspunt en volgen elkaar enigszins in de tijd op. Vermits in dit tweede model macht echter eveneens een rol speelt, lijken deze twee benaderingen elkaar al bij al niet uit te sluiten. Toch kan worden gesteld dat de laatste jaren de nadruk steeds meer lijkt te liggen op de difference approach.

Anno 2000 zijn de scherpe kanten van deze sekseverschillen in interactiegedrag wat aan het vervagen. Dit kan worden gekaderd binnen de verschuiving van de moderniteit naar de postmoderniteit, meer bepaald binnen het voor de postmoderniteit zo specifieke patroon van dedifferentiatie (Crook et al., 1992: 38-39). In dit proces van dedifferentiatie verliezen ook de omgangsvormen tussen mannen en vrouwen hun vaste vorm, ze worden veelvormiger (Wouters, 1990: 129). De grenzen tussen een specifiek mannelijk en een specifiek vrouwelijk interactiepatroon zijn stilaan aan het vervagen. De postmoderne vrouw vertoont in haar communicatiegedrag heel wat mannelijke trekken en de postmoderne man is er niet meer verlegen om om wat vrouwelijke gevoeligheid in zijn interactiepatroon te leggen. Er lijkt dus geen duidelijke lijn meer te trekken tussen een typisch mannelijk en een typisch vrouwelijk interactiepatroon.

LITERATUURLIJST

- Bing, J.M. & Bergvall, V.L. (1996) 'The question of questions: Beyond binary thinking', pp. 1-30 in V.L. Bergvall, J. M. Bing & A.F. Freed (eds.) *Rethinking language and gender research: Theory and practice*. London: Longman.
- Boves, T. & Gerritsen, M. (1995) *Inleiding in de sociolinguïstiek*. Utrecht: Aula.
- Burgoon, J.K., Buller, D.B. & Woodall, W.G. (1996) *Nonverbal communication: The unspoken dialogue*. New York: McGraw-Hill.
- Cameron, D. (1989) 'Language and sex in the quantitative paradigm: Introduction', pp. 3-12 in J. Coates & D. Cameron (eds.) *Women in their speech communities*. London & New York: Longman.
- Cameron, D. (1996) 'The language - gender interface: Challenging co-optation', pp. 31-53 in V.L. Bergvall, J.M. Bing & A.F. Freed (eds.) *Rethinking language and gender research: Theory and practice*. London: Longman.
- Coates, J. (1989a) 'Gossip revisited: Language in all-female groups', pp. 94-122 in J. Coates & D. Cameron (eds.) *Women in their speech communities*. London: Longman.
- Coates, J. (1989b) 'Language and sex in connected speech: Introduction', pp. 63-73 in J. Coates & D. Cameron (eds.) *Women in their speech communities*. London: Longman.
- Coates, J. (1993) *Women, men and language*. London: Longman.
- Coates, J. (1995) 'Language, gender and career', pp. 13-30 in S. Mills (ed.) *Language and gender: Interdisciplinary perspectives*. London: Longman.
- Coates, J. (1996a) 'Friendship', pp. 184-205 in B. Madoc-Jones & J. Coates (eds.) *An introduction to women's studies*. Oxford & Cambridge: Blackwell.
- Coates, J. (1996b) *Women talk: Conversation between women friends*. Oxford: Blackwell.
- Coates, J. (1997a) 'One-at-a-time: The organization of men's talk', pp. 107-129 in S. Johnson & U.H. Meinhof (eds.) *Language and masculinity*. Oxford: Blackwell.
- Coates, J. (1997b) 'Women's friendships, women's talk', pp. 245-262 in R. Wodak (ed.) *Gender and discourse*. London: Sage.
- Coates, J. (1998) 'Gossip revisited: Language in all-female groups', pp. 127-152 in J. Cheshire & P. Trudgill (eds.) *The sociolinguistics reader. Volume 2: Gender and discourse*. London: Arnold.
- Crawford, M. (1995) *Talking difference: On gender and language*. London: Sage.
- Crook, S., Pakulski, J. & Waters, M. (1992) *Postmodernization: Change in advanced society*. London: Sage.
- DeFrancisco, V.L. (1997) 'Gender, power and practice: Or, putting your money (and your research) where your mouth is', pp. 37-56 in R. Wodak (ed.) *Gender and discourse*. London: Sage.
- Foley, W.A. (1997) *Anthropological linguistics: An introduction*. Oxford: Blackwell.
- Graddol, D. & Swann, J. (1989) *Gender voices*. Oxford: Basil Blackwell.
- Greenhalgh, S. (1996) 'Growing up', pp. 16-37 in B. Madoc-Jones & J. Coates (eds.) *An introduction to women's studies*. Oxford: Blackwell.
- Hall, J.A. (1984) *Nonverbal sex differences: Communication accuracy and expressive style*. London: The Johns Hopkins University Press.

- Hall, J.A. (1996) 'Touch, status and gender at professional meetings', *Journal of Nonverbal Behavior*, 20(1): 23-44.
- Henley, N. M. (1986) *Body politics: Power, sex & nonverbal communication*. New York: Simon & Schuster.
- Johnson, S. (1997) 'Theorizing language and masculinity: A feminist perspective', pp. 8-26 in S. Johnson & U.H. Meinhof (eds.) *Language and masculinity*. Oxford: Blackwell.
- Lakoff, R. (1975) *Language and woman's place*. New York: Harper & Row.
- Lewis, R. J., Derlega, V.J., Nichols, B., Shankar, A., Drury, K.K. & Hawkins, L. (1995) 'Sex differences in observers' reactions to a nurse's use of touch', *Journal of Nonverbal Behavior*, 19(2): 111-120.
- Mapstone, E. (1998) *War of words: Women and men arguing*. London: Chatto & Windus.
- Maltz, D.N. & Borker, R.A. (1998) 'A cultural approach to male-female miscommunication', pp. 416-434 in J. Coates (ed.) *Language and gender: A reader*. Oxford: Blackwell.
- Mauthner, M. (1996) 'Understanding sexuality', pp. 132-155 in B. Madoc-Jones & J. Coates (eds.) *An introduction to women's studies*. Oxford: Blackwell.
- Morris, D. (1997) *De andere sekse: Waarin mannen en vrouwen verschillen*. Amsterdam: Standaarduitgeverij.
- Pearson, J.C., West, R.L., & Turner, L.H. (1995) *Gender & communication*. London: Brown & Benchmark.
- Perry, L.A.M. (1994) 'Difference, dominance, and dialectics: A call for change', pp. 187-194 in L.H. Turner & H.M. Sterk (eds.) *Differences that make a difference: Examining the assumptions in gender research*. London: Bergin & Garvey.
- Richmond, V.P., Payne, S.K. & McCroskey, J.C. (1991) *Nonverbal behavior in interpersonal relations*. 2nd ed. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall.
- Romaine, S. (1999) *Communicating gender*. London: Lawrence Erlbaum.
- Tannen, D. (1991) *Je begrijpt me gewoon niet: Hoe mannen en vrouwen met elkaar praten*. Amsterdam: Prometheus.
- Tannen, D. (1994) *Gender and discourse*. New York: University Press.
- Tannen, D. (1995) *That's not what I meant! How conversational style makes or breaks your relations with others*. London: Virago.
- Tannen, D. (1998) 'Talk in the intimate relationship: His and hers', pp. 435-445 in J. Coates (ed.) *Language and gender: A reader*. Oxford: Blackwell.
- Taylor, A. & Miller, J.B. (1994) 'Introduction: The necessity of seeing gender in conflict', pp. 1-17 in A. Taylor & J.B. Miller (eds.) *Conflict and gender*. Cresskill: Hampton.
- West, C., Lazar, M.M. & Kramarae, C. (1997) 'Gender in discourse', pp. 119-143 in T.A. van Dijk (ed.) *Discourse studies: A multidisciplinary introduction*. Volume 2. London: Sage.
- Wodak, R. & Benke, G. (1997) 'Gender as a sociolinguistic variable: New perspectives on variation studies', pp. 127-150 in F. Coulmas (ed.) *The handbook of sociolinguistics*. Oxford: Blackwell.

- Wood, J.T. & Dindia, K. (1998) 'What's the difference? A dialogue about differences and similarities between women and men', pp. 19-39 in D.J. Canary & K. Dindia (eds.) *Sex differences and similarities in communication: Critical essays and empirical investigations of sex and gender in interaction*. London: Lawrence Erlbaum.
- Wouters, C. (1990) *Van minnen en sterven: Informalisering van omgangsvormen rond seks en dood*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Wright, P.H. (1998) 'Toward an expanded orientation to the study of sex differences in friendship', pp. 41-63 in D.J. Canary & K. Dindia (eds.) *Sex differences and similarities in communication: Critical essays and empirical investigations of sex and gender in interaction*. London: Lawrence Erlbaum.

AUTEUR

Agnetha Broos is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.

Dit artikel is gebaseerd op haar verhandeling *De seksen communicatief doorgelicht. Mannelijk en vrouwelijk interactiegedrag en de interactie tussen mannen en vrouwen: een literatuurstudie*, juli 1999.

Gezinnen in een multimediale samenleving

RESULTATEN IN VERBAND MET VIDEOGEBRUIK

Karin Struys, Veerle Van Rompaey en Keith Roe

In Van Rompaey et al. (1999) werd reeds verslag gedaan van het kwantitatief luik van dit onderzoek. In dit verslag wensen we dieper in te gaan op de onderzoeksmethode van het kwalitatief onderzoek. Tevens brengen we enkele resultaten over het videogebruik bij gezinnen.

■ ONDERZOEKSMETHODE

Voor de kwantitatieve analyse werd een telefonische survey gedaan bij 1000 toevallig geselecteerde Vlaamse gezinnen. Dit leverde een typologie van gezinnen op. Het betreft een continuüm gaande van 'traditionele gezinnen' (gezinnen met weinig mediatoestellen), over 'intermediaire gezinnen' (bezitten een gemiddeld aantal mediatoestellen) tot 'gemediatiseerde gezinnen' (gezinnen met een meer dan gemiddeld aantal nieuwe mediatoestellen en -toepassingen). Op basis van deze typologie werd een kwalitatieve analyse uitgevoerd. Tijdens de telefonische enquête werd nagegaan wie bereid was om verder mee te werken aan het onderzoek.

Uit diegenen die zich bereid toonden, werden dan 38 gezinnen geselecteerd: 6 traditionele gezinnen, 15 intermediaire gezinnen en 17 gemediatiseerde gezinnen.

Van deze 38 gezinnen waren er 31 met kinderen (4 in de traditionele gezinnen, 13 in de intermediaire - en 14 in de gemediatiseerde gezinnen). De onderzoeksresultaten in dit verslag hebben uitsluitend betrekking op deze 31 gezinnen. Samengeteld waren er 72 kinderen, van wie er 61 deelnamen aan de interviews. De overige elf kinderen waren té jong of niet thuis op het moment dat het interview plaatsvond. De leeftijd van de kinderen varieerde van <12 jaar tot >18 jaar (cf. tabel 1).

De voorkeur ging uit naar groepsinterviews waaraan alle nog thuiswonende gezinsleden deelnamen. Omdat we geïnteresseerd zijn in de werking van het gezin, leek het groepsinterview de meest aangewezen methode. We sluiten ons hiermee aan bij Morley (1986: 51-52):

The fact that the interviews were conducted *en famille* doubtless means that respondents felt a certain need to play out accepted roles, and doubtless interviews with family members separately would bring out other responses. However, I was precisely interested in how they functioned as families, within (and against) their roles.

Het bijkomend voordeel van deze methode ligt volgens Morley in de controle en de reacties van andere gezinsleden. Respondenten kunnen oneerlijke antwoorden niet lang volhouden. Desondanks zijn sociaal wenselijke antwoorden niet volledig uit te sluiten. Daarom lieten we de respondenten elk afzonderlijk en voorafgaand aan het interview een vragenlijst invullen. Hierin werden vragen gesteld over mediagebruik, interactie, conflict, regels en controle. Deze topics kwamen opnieuw aan bod tijdens het groepsinterview.

De semi-gestructureerde interviews met vooraf bepaalde gespreksonderwerpen, werden integraal op cassette opgenomen en nadien letterlijk uitgetypt. De analyse van de interviews gebeurde met het programma Nud.ist.

Tabel 1: Frequentietabel leeftijd en geslacht van deelnemende kinderen volgens type gezin

Leeftijd (in jaren)	Geslacht	
	Jongen	Meisje
Traditionele		
<12	5	2
12-18	1	0
>18	0	0
Intermediaire		
<12	6	3
12-18	7	6
>18	1	2
Gemediatiseerde		
<12	6	3
12-18	7	8
>18	4	0

■ ONDERZOEKSRESULTATEN

Uit het kwantitatieve luik van dit onderzoek blijkt dat 15% van de gezinnen geen videorecorder heeft, 72% heeft er één, 11% heeft er twee en 2% heeft er drie.

Vanuit de kwalitatieve analyse kunnen deze resultaten worden toegelicht.

Van de geïnterviewde gezinnen van het traditionele type bezitten er 5 een videorecorder. Voor het intermediaire type zijn dat 14 gezinnen en voor het gemediatiseerde type, 15 gezinnen. Opvallend is dat alle geïnterviewde gemediatiseerde gezinnen, op één na, minstens één VCR bezit. De helft van deze gezinnen heeft meer dan 2 televisietoestellen (tabel 2). Ook bij de traditionele en de gemediatiseerde geïnterviewde gezinnen bezit de meerderheid minstens één VCR.

De videorecorder is dus duidelijk in zeer veel huishoudens aanwezig als vast element bij het televisietoestel. Uit de kwalitatieve interviews blijkt echter dat de videorecorder over het algemeen weinig gebruikt wordt.

Een reden hiervoor kan worden gezocht in het algemeen 'tijdsgebrek'. Belangrijk in dit verband is dat in de meeste gezinnen de kinderen naast de gewone schooluren een zeer drukke agenda van vrijetijdsactiviteiten hebben. Een andere reden kan gezocht worden in het bezit van een meer dan gemiddeld aantal nieuwe mediatoestellen en toepassingen bij de gemediatiseerde gezinnen. We zien dat deze toestellen vaak de voorkeur genieten boven de traditionele mediatoestellen waaronder de televisie. In geval van conflict over de programmakeuze op televisie, wordt bijvoorbeeld in de gemediatiseerde gezinnen vaak gekozen voor de computer of in een aantal gevallen voor het tweede televisietoestel. Vermits de videorecorder in vele gezinnen een vast onderdeel van het televisietoestel is (cf. tabel 2), kunnen we veronderstellen dat een verminderd televisiegebruik gepaard zal gaan met een verminderd videorecordergebruik.

Tabel 2: Aantal VCR en aantal televisietoestellen volgens type gezin

Type gezin	Aantal VCR				Aantal televisietoestellen			
	0	1	2	>2	0	1	2	>2
Traditionele	1	3	0	0	0	4	0	0
Intermediaire	3	10	0	1	2	6	5	1
Gemediatiseerde	1	9	1	3	0	7	0	7
Totaal	5	22	1	4	2	17	5	8

1) Vooral gezinnen met jonge kinderen gebruiken de videorecorder voor tekenfilms.

Naargelang het weer of het seizoen wordt de VCR hiervoor meer of minder gebruikt. 'Verveling' werd vaak door de ouders aangehaald als aanleiding om de VCR te gebruiken voor tekenfilms. In sommige gevallen werd duidelijk dat de VCR ook dikwijls als babysit gebruikt wordt. Dit gebeurt vooral 's morgens tijdens het weekend. Voor een aantal ouders is de VCR ook een vorm van controle op het kijkgedrag van hun kinderen. Ze vinden het beter dat hun kinderen naar een tekenfilm op video kijken dan naar gelijk welk televisieprogramma.

2) Opnemen van programma's gebeurt vaak om conflicten over de programmakeuze te vermijden (vooral gezinnen met oudere kinderen).

We stellen vast dat wanneer het conflict zich beperkt tot de kinderen onderling, de oplossing vaak eenvoudig maar radicaal is: 'Televisie uit!'. Wanneer het echter gaat om een conflict tussen ouder(s) en kind(eren), biedt de VCR vaak een oplossing.

3) Opnemen van programma's gebeurt ook vaak in gezinnen waar een van de ouders of beiden met onregelmatige uurroosters werken.

Ouders die bijvoorbeeld in ploegen werken, programmeren de VCR vaak voor een hele week om zo toch hun favoriete televisieprogramma's niet te missen.

■ BESLUIT

Hoewel de meeste gezinnen een videorecorder bezitten, wordt dit toestel algemeen weinig gebruikt. De kwalitatieve analyse van de diepte-interviews leert ons dat tijdsgebrek en de aanwezigheid van nieuwe mediatoestellen in de gemediatiseerde gezinnen aan de basis liggen van het beperkt video-gebruik. Verder onderzoek zal uitwijzen welke andere verschuivingen op gebied van mediagebruik er bestaan en waarom dit zo is.

LITERATUURLIJST

Morley, D. (1986) *Family tv: Cultural power and domestic leisure*. London: Comedia.
Van Rompaey, V., Dehouck, A. & Roe, K. (1999) 'Gezinnen in een multimediale samenleving', *Communicatie*, 28(3): 55-59.

AUTEURS

Karin Struys en Veerle Van Rompaey zijn wetenschappelijk medewerker aan het Departement Communicatiewetenschap van de K.U.Leuven.
Keith Roe is gewoon hoogleraar aan hetzelfde departement.

De stereotypering van de sekserollen in de media

CASESTUDY: FRIENDS

Floris Nieuworp

Het is niet goed gesteld met het beeld van de vrouw zoals dat wordt opgehangen door de media, met in hoofdzaak de televisie. Dit is een kreet die al sinds de jaren '60 weerklinkt in middens van (veelal vrouwelijke) communicatiewetenschappers. Het blijkt echter dat we vandaag, ondanks de vrouwenbeweging en de verdere emancipatie van de vrouw, nog niet veel verder staan op dit vlak.

Zo spreekt Gunter (1986), die een overzicht maakte van de studies hieromtrent, van een sterke stereotypering van vrouwen op televisie. Daarbij valt het voornamelijk op dat vrouwen sterk ondervertegenwoordigd blijven op het scherm en slechts in een beperkt aantal, vaak minder belangrijke, rollen worden getoond. Een ander belangrijk punt in het onderzoek naar de seksstereotypering op televisie houdt verband met de dominantie van mannelijke personages en de onderwerping van vrouwelijke personages.

We hebben in verband met de dominantie van de vrouw door de man een kwantitatieve inhoudsanalyse uitgevoerd van de sitcom *Friends* (cf. Nieuworp, 1998). Voor deze analyse baseerden wij ons op een onderzoek van Greenberg et al. (1980), waarbij de gedragsdimensie dominantie werd onderzocht via de inhoudelijke categorie bevelen geven. Bij onze analyse werden twee types van bevelen gecodeerd: autoritaire bevelen en gelijke bevelen. We spreken van een autoritair bevel indien het bevel voortkomt uit de beroepspositie (bv. baas, politiemann, verpleegster...) van de bevelgever, of zijn status als ouder. Bij een gelijk bevel kunnen bevelgever en bevelontvanger worden beschouwd als gelijken. Voor elk type van bevel hebben we nog een onderscheid gemaakt tussen het geven van een bevel met een uitleg/verrechtvaardiging of zonder. Deze uitleg moet wel onmiddellijk voor of na het

gegeven bevel komen. Verder werd de sekse van de bevelontvangers genoteerd, samen met het al dan niet opvolgen van het bevel.

Voor het formuleren van hypothesen werd de dominantie-dimensie gearticuleerd in een driedelige vraag: 'Wie geeft wat voor soort bevelen? Aan wie? Met welk resultaat?' In het kader van de seksestereotypering op tv leidt dit alles tot volgende hypothesen.

- Hypothese 1: Mannelijke personages zullen proportioneel meer autoritaire bevelen geven dan vrouwelijke personages.
- Hypothese 2: Bevelen tussen gelijken zullen evenveel optreden bij beide seksen.
- Hypothese 3: Vrouwelijke personages zullen hun bevelen meer uitleggen of rechtvaardigen dan mannelijke personages. Aan wie?
- Hypothese 4: Mannelijke personages zullen proportioneel meer bevelen geven aan andere mannelijke personages dan dat vrouwelijke personages bevelen zullen geven aan mannelijke personages.
- Hypothese 5: Vrouwelijke personages zullen proportioneel meer bevelen worden dan mannelijke personages. Met welk resultaat?
- Hypothese 6: Bevelen van mannelijke personages zullen proportioneel meer opgevolgd worden dan bevelen door vrouwelijke personages.

Onze hypothesen werden vooropgesteld vanuit de gedachte dat televisie de stereotypen eerder bevestigt dan doorbreekt, en dat bijgevolg de mannen op televisie hun dominantie pogen duidelijk te maken via het geven van bevelen aan de andere sekse. Echter, van de hypothesen die we naar voren brachten, blijven er slechts twee overeind, met name hypothese 2, die stelt dat bevelen tussen gelijken evenveel voorkomen bij beide seksen, en hypothese 4, die voorspelt dat mannen meer mannelijke bevelen zouden ontvangen dan vrouwen.

Indien we nu onze resultaten vergelijken met die van het onderzoek van Greenberg et al. (1980), blijken er grote verschillen. Daar bleek immers dat in sitcoms - en enkel daar - de vrouwen proportioneel meer bevelen gaven dan mannen, maar dat deze bevelen ook meer ontvangen werden door vrouwen. Bovendien werden de vrouwelijke bevelen vaker niet opgevolgd.

In onze casestudy blijkt nu dat mannen meer bevelen geven dan vrouwen, maar dat vrouwen minder bevelen ontvangen dan mannen. Met andere woorden, mannelijke personages geven meer bevelen ten aanzien van hun mannelijke collega's dan vrouwen, maar mannen zijn zelf ook vaker het slachtoffer van bevelen. Het is dus niet zo dat vrouwen meer worden bevelen of gedomineerd. Verder is de bevelopvolging niet gelijk voor beide seksen: de vrouwelijke bevelen worden vaker opgevolgd. Dus zijn de vrouwen doortasten-

der in hun bevelgedrag: wanneer zij bevelen geven, worden deze vaker opgevolgd dan wanneer mannen dit doen.

Uit deze bevindingen blijkt met andere woorden dat de vrouwelijke personages in *Friends* vaak als mondige, zelfbewuste personen worden voorgesteld. De verdienste van *Friends* ligt dan ook in het feit dat er wordt gepoogd in te gaan tegen de stereotiepe beeldvorming van de seksen, zoals die aanwezig is in vele televisieprogramma's.

LITERATUURLIJST

- Greenberg, B.S. (1980) *Life on Television: Content Analyses of U.S. TV Drama*. Norwood (N.J.): Ablex.
- Gunter, B. (1986) *Television and Sex Role Stereotyping*. London: John Libbey.
- Nieuwdorp, F. (1998) *De Stereotypering van de Sekserollen in de Media. Casestudy: Friends*. Leuven: Verhandeling Departement Communicatiewetenschap, K.U. Leuven.

AUTEUR

Floris Nieuwdorp is licentiaat in de communicatiewetenschappen, K.U.Leuven. Dit onderzoeksverslag is gebaseerd op zijn verhandeling *De stereotypering van de sekserollen in de media. Casestudy: Friends*, juli 1998.

Boekbesprekingen

S. RALPH, J.L. BROWN & T. LÉES (eds.),
Youth and the global media.
Luton, University of Luton Press, 1999,
249 blz.

In de reeks 'Current debates in Broadcasting' is *Youth and the global media* een verzameling van papers gepresenteerd op het 29th University of Manchester Broadcasting Symposium. Het uitgangspunt is dat de huidige generatie jongeren de eerste groep in de maatschappij zijn die zich niet laat afschrikken door de globalisering van de media-inhoud en zelfs mondiaal georiënteerd is. In het eerste deel van het boek komen inleidende bedenkingen aan bod over de invloed die de globalisering van de media-inhoud kan hebben op jongeren. In het tweede deel wordt aan de hand van zeer beknopte weergaven van onderzoeksresultaten getracht een beeld van deze effecten te schetsen. Interessant is de cross-nationale aanpak. In *Youth and the global media* vind je een visie terug op jongeren en mediaglobalisering die voortkomt uit verschillende nationale, lokale en culturele perspectieven.

V.V.R.

J. NELMES (ed.),
An introduction to film studies.
London, Routledge, 1999, 522 blz.

De uitgebreide tweede editie van *An introduction to film studies* blijft een zeer toegankelijke introductie in het domein van de filmstudies. De aandacht van de lezer wordt voornamelijk gevestigd op de interne diversiteit en de dynamiek die kenmerkend zijn voor dit studiedomein. Er komen verschillende perspectieven aan bod: structuralisme, psychoanalyse, culturele studies, feminisme, semiotiek, ... De auteurs bouwen

duidelijk voort op de bestaande Anglo-Amerikaanse tradities voor analyse van culturele expressievormen. Door het veelvuldig gebruik van case studies van recente, populaire films wordt de theorie toegankelijk voor een breed publiek.

In het eerste deel wordt ingegaan op de cinema als institutie. De verhouding tussen cinema als technologie en cinema als industrie en de economische en culturele afhankelijkheidsrelatie met het publiek worden hierin toegelicht. Het tweede deel behandelt verschillende analyse- en studiemethoden. Deze methoden worden telkens geïllustreerd met voorbeelden uit de populaire film. In een derde deel wordt dieper ingegaan op twee genres, nl. de documentaire film en de animatiefilm. Vraagstukken rond representatie van gender en seksualiteit in de film worden behandeld in deel vier. Ten slotte wordt in een vijfde deel ingegaan op belangrijke periodes uit de Britse, Indische, Russische en Duitse nationale filmgeschiedenis.

Elk hoofdstuk is voorzien van een lijst met films en boeken die de lezer kan raadplegen voor verdere studie over het onderwerp. Verder maken een glossarium, een uitgebreide bibliografie en een gedetailleerde index van *An introduction to film studies* een handig werk- en studieinstrument.

L.E.

O.D.W. HARGIE, D. DICKSON & D. TOUNRISH,

Communication in management.
Aldershot, Gower, 1999, 347 blz.

Communication in management is het zoveelste boek (maar daarom niet minder interessant) over de praktische, zakelijke communicatieve vaardigheden waarover een goed manager hoort te beschikken. Na een

inleidend hoofdstuk over de communicatieve rol van de manager in een organisatie, worden achtereenvolgens de volgende vaardigheden behandeld: overtuigen en beïnvloeden van medewerkers, teambuilding, het leiden van meetings, het maken van goede presentaties, onderhandelen, aanbrengen van ideeën, schrijfvaardigheden, assertiviteit, helpen en adviseren, selecteren van werknemers, beoordelen van werknemers, en non-verbale communicatie. Het boek besluit met een hoofdstuk over enkele relevante ethische aspecten van communicatie in de bedrijfscontext en het belang van het regelmatig uitvoeren van een communicatie-audit.

Gebaseerd op zowel academisch onderzoek als de praktische ervaring van de auteurs, is dit werk zowel relevant voor communicatiespecialisten en -studenten als managers. Toch heeft het boek vanuit zijn gebruiksvriendelijke opzet en de aangebrachte oefeningen, checklists en gebruiksklare formats vooral een praktische waarde naar managers toe.

A.G.

J. VAN DELDEN,

Bestuurscommunicatie in organisaties: interne communicatie als managementproces.

Alphen a/d Rijn, Samsom, 1999, 114 blz.

Het boek *Bestuurscommunicatie in organisaties* houdt een pleidooi voor interactieve interne communicatie in organisaties. Twee inzichten vormen hierbij de uitgangspunten. Ten eerste wijst het gebruik van de term 'bestuurscommunicatie' erop dat interne communicatie hier niet beschouwd wordt als een specialisme of apart activiteitsveld. Het wordt benaderd als een bestuursproces dat niet los staat van andere bestuursprocessen binnen organisaties, maar er onlosmakelijk mee verweven is. Ten tweede meent de auteur dat in de huidige managementcultuur nog te vaak een mechanistische visie op organisaties gehanteerd wordt. Binnen dit instrumentele denken wordt communicatie gezien als een instrument dat voornamelijk gebruikt wordt om informatie 'top-down' te verspreiden. Eenrichtingsver-

keer vormt echter geen goede basis voor het besturen van een organisatie.

Vanuit deze inzichten komt de auteur tot de presentatie van een procesmodel dat een infrastructuur aanbiedt voor het op een interactieve manier besturen van een organisatie, gebaseerd op tweerichtingsverkeer. De basisidee achter dit 'Bestuursmodel Ieder Op zijn Plek' (BIOP) is dat iedere persoon in de organisatie, waar hij of zij zich ook bevinden (van de top over het lijnmanagement tot de basis), zijn bazen, collega's en medewerkers continu beïnvloedt. Op die manier ontstaat een soort 'warmwatercircuit', waarbij de communicatie alle richtingen uitgaat en kloven overbrugd worden.

De theoretische inzichten - die soms nogal idealistisch lijken - worden telkens uitgelegd of aangevuld met toepassingen en voorbeelden uit de praktijk. Een interessant boek dat zich voornamelijk richt op managers en hen aanspoort om bewust te werken aan een interactieve bestuurscommunicatie.

A.G.

R. LAERMANS,

Communicatie zonder mensen.

Amsterdam, Boom, 1998, 276 blz.

Communicatie zonder mensen. Een nieuw boek over cybercultuur waarbij (artificieel) intelligente 'Internetrobots' met elkaar communiceren, zonder enige menselijke tussenkomst? Nee, het gaat om een inleiding tot de sociologie. Van dergelijke handboeken verwacht men veel meer klassieke titels zoals 'Moderne sociologie' of 'Grondslagen van de sociologie'. De titel daagt de lezer en zeker de communicatiewetenschappelijke lezer uit te zoeken naar de mogelijkheid van communicatie zonder mensen.

Inleidingen in de sociologie hebben - zoals alle inleidingen in eender welke discipline - een aantal verplichte onderdelen. Zo moet elke wetenschap zijn bestaansreden, zijn voorwerp en zijn geschiedenis uiteenzetten. In het eerste hoofdstuk gebeurt dit op een verrassende wijze. De geschiedenis van de sociologie bijvoorbeeld wordt niet schools opgevat als een opsomming van de grote klassiekers, hun belangrijkste werken en

hun eerste navolgers. In de plaats daarvan wordt een historisch verhaal opgebouwd van academici die hun discipline vorm gaven, die daarbij met elkaar in de clinch gingen en die hun uiterste best deden om maatschappelijke erkenning te verwerven voor hun werk. Ook de interne theoretische discussies worden als organisch geheel aan elkaar geschreven. Eens de obligate 'sociologische geschiedenis in een notendop' achter de rug is, krijgt de lezer een zicht op het ware karakter van het boek. De grote vernieuwing van deze inleiding tot de sociologie is dat Laermans zich niet beperkt tot het pedagogisch verantwoord samenvatten van de status questionis van de hedendaagse sociologie. In de plaats daarvan kiest hij ervoor om de sociologie te bekijken met een Luhmanianse bril. Deze in 1998 overleden Duitse socioloog schreef tientallen systeemtheoretische werken over heel uiteenlopende sociale onderwerpen. Het kiezen voor deze onconventionele zienswijze maakt dat *Communicatie zonder mensen* een hoogst originele inleiding tot de sociologie is geworden waarin Luhmanns Grand Theory de hele sociologische traditie herdefinieert. De kern van Luhmanns theorie en meteen ook een verklaring voor de titel van het boek is dat alle menselijke verkeer bestaat uit communicatie. Voor communicatiewetenschappers is dit niet zo'n heel verwonderlijke constatacie. Het steeds opnieuw terugkeren van communicatie leidt volgens Luhmann echter tot een verzelfstandiging van de communicatie in sociale systemen. Dergelijke systemen zijn mensloze entiteiten die op zichzelf staan: communicatie zonder mensen dus. Vanuit dit uitgangspunt wordt een hele systeemtheorie opgebouwd waarbij nu niet de mens maar de communicatie als eenheid centraal staat. Ook al gaat Luhmanns theorie niet onmiddellijk over massamedia of mediabeleid, het biedt een uitermate interessante kijk op communicatie en de plaats ervan binnen het sociale handelen. Na een algemene inleiding tot Luhmanns systeemtheorie gaat de auteur in op twee kernthema's binnen de sociologie: cultuur en de moderne maatschappij. Beide thema's worden in hoofdzaak opgebouwd rond sociologische klas-

siekers als Durkheim, Weber, Parsons of Bourdieu. Op het einde van beide hoofdstukken wordt er opnieuw ingepikt met een Luhmanianse kijk op het behandelde onderwerp.

Laermans reduceert in dit tweede deel de sociologie tot twee velden binnen de discipline. Onafhankelijk van het feit dat de inleiding op deze vlakken uitgebreid en degelijk is, is het een reductionistische benadering in een inleidend handboek. De achtergrond van de auteur komt zeer duidelijk naar voor. Laermans is een theoretisch socioloog, meer bepaald een cultuur- en godsdienstsocioloog. Dat maakt dat de theorie en theorievorming als cruciaal naar voor komt. Het verklaart ook de nadruk op cultuur en modernisering. Hierbij gaat de auteur onder andere voorbij aan datgene wat in de sociologie massaal beoefend wordt: empirisch onderzoek. Dat er voornamelijk theoretische klemtonen gelegd worden in een inleiding tot de sociologie, is goed, maar het verwaarlozen van de enorme hoeveelheid empirisch en theoretisch materiaal is toch wel een tekortkoming. Verder is het boek bij momenten wat onevenwichtig opgebouwd. Laermans hanteert een afwisselende stijl met vlot leesbare stukken en moeilijk doorgrondbare theoretische passages die geen kaas zijn voor de absolute leek. De auteur schrijft bij momenten dan ook voor een geofend academisch publiek dat hij de nieuwe inzichten van Luhmann wil bijbrengen. In dat opzicht is het boek een aanrader voor gevorderde lezers. Voor nieuwkomers in de sociologie zal het eerste hoofdstuk een grote smaakmaker zijn, maar zullen sommige systeemtheoretische stukken in dit handboek als nodeloos complex overkomen.

D.M.

J. McGUIGAN (ed.),
Cultural methodologies.
London, Sage, 1997, 224 blz.

Culturele studies geraakt stilaan geïnstitutionaliseerd als een afzonderlijke onderzoekstraditie, maar op methodologisch vlak is niet altijd duidelijk waar het voor staat.

Dit heeft deels te maken met de eigenheid van culturele studies, dat zichzelf niet omschrijft als een discipline, maar eerder als een multidisciplinair, eclectisch en divers studieveld. Niettemin bestaat de behoefte te reflecteren op de eigenheid van culturele studies, wat onder meer blijkt uit dit verzamelwerk. McGuigan beklemtoont dat een volledig overzicht van gebruikte methodologieën niet mogelijk is. Toch blijken uit de verschillende bijdragen een aantal kernlijnen, zoals de noodzaak culturele, kritische analyse te combineren met politieke economie, de noodzaak zowel productie, tekst als publiek te bestuderen, en het belang van de band tussen cultuur en machtsrelaties.

Cultural Methodologies is bedoeld als inleiding tot de methodologische problematieken rond onderzoek binnen culturele studies. Onmiddellijk blijkt de dubbelzinnige relatie van Culturele Studies met methodologie: de noodzaak van methodologische reflectie wordt erkend, maar er wordt even veel aandacht besteed aan theoretische omkadering. Bovendien wordt vooral het belang van contextueel gesitueerd, interpretatief onderzoek beklemtoond, waarbij concrete methodologische richtlijnen schaars zijn. Methodologie blijft een heikel punt in culturele studies, en dit werk neemt de ondankbare taak op zich het vrij ongestructureerde veld te verkennen.

A.D.

INFORMA MEDIA GROUP (ed.),

The European music business.

London, Financial Times Media & Telecoms, 1999, 234 blz.

De Financial Times is de uitgever van het meest gerenomeerde tweewekelijks tijdschrift op het gebied van muziek en auteursrecht (*Music & Copyright*). De kennis die door het tijdschrift verzameld is over de Europese muziekindustrie, is nu ook verzameld in een zeer waardevol naslagwerk (kostprijs £495) en kan worden bekomen bij Maple House in London.

Naast algemene bijdragen over de Europese muziekindustrie in haar geheel (markt van geluidsdragers, fonogramfirma's, distributie, muziekuitgeverij, secundaire inkomsten,

auteursverenigingen, media, nieuwe technologieën, auteurswetgeving, piraterij), wordt een degelijk overzicht gegeven van de stand van zaken in elk Europees land (inbegrepen de Oost-Europese landen). *The European music business* is het meest complete, meest waardevolle en onmisbare naslagwerk over de Europese muziekindustrie op dit ogenblik.

G.D.M.

M. WALRAVE,

Privacy gescand? Direct marketing en de bescherming van de persoonlijke levenssfeer.

Leuven, Universitaire Pers Leuven, 1999, 482 blz.

Privacy is een sterk beladen begrip dat de laatste jaren steeds meer op de voorgrond gekomen is. Vooral in de sfeer van de pers en de economie is het belang van privacy de laatste jaren sterk toegenomen. Vele boeken en tijdschriftartikels zijn hier reeds over verschenen, maar het gebeurt echter zelden dat zulke onderwerpen het voorwerp uitmaken van wetenschappelijk onderzoek. Dat is dan ook een van de grootste verdiensten van *Privacy gescand*: een gefundeerde sociaal-wetenschappelijke analyse van een domein waar meestal enkel goeroes actief zijn. De auteur neemt in het boek niet alleen het standpunt in dat er een goede relatie mogelijk is tussen privacybescherming van de consumenten enerzijds en de wensen van de economie om aan allerlei vormen van database gestuurde direct marketing te doen anderzijds, maar dat deze goede relatie überhaupt ook essentieel is voor de werking van de direct marketing. In dit boek belicht Walrave de relatie tussen direct marketing en privacy. Het boek is opgedeeld in drie delen: direct marketing, privacy en de consumenten. Het zijn vooral de twee laatste delen die weten te boeien. Op duidelijke wijze wordt het denken over privacy uit de doeken gedaan en wordt de relatie getoond met de ontwikkeling van de wetgeving in Europa en België. Het onderzoek gaat echter ook voort waar de meeste andere werken eindigen en biedt, op basis van een grootschalig onderzoek, ook een

inzicht in het denken van de consumenten over privacy en gerelateerde aspecten. Kortom *Privacy gescand* is een interessant boek dat een verruimde kijk biedt op het aspect privacy in Vlaanderen.

J.S.

C.J. HAMELINK,

Digitaal fatsoen: mensenrechten in cyberspace.

Amsterdam, Boom, 1999, 261 blz.

In *Digitaal fatsoen* wordt de problematiek van de nieuwe media en de fundamentele rechten van de mens behandeld aan de hand van drie centrale grondrechten: vrijheid, gelijkheid en veiligheid. Centrale stelling in het boek is dat in de huidige samenleving niet of nauwelijks wordt stilgestaan bij de bedreiging die de digitale revolutie en de daarmee samenhangende maatschappelijke en economische organisatie met zich meebrengen voor deze grondrechten. Hamelink toont duidelijk aan dat inzake nieuwe ontwikkelingen omwille van allerlei redenen van bv. economische (winstbejag), psychologische (vooruitgangsgeloof) of politieke (macht) aard ethische vragen i.v.m. deze ontwikkelingen worden vermeden of zelfs genegeerd. Hij pleit dan ook voor een 'communicatieve ethiek' waarbij morele afspraken ontstaan in de dialoog tussen de betrokkenen. Een van de belangrijke aspecten hieraan is dat deze 'dialoogvaardigheid' dient te worden aangeleerd. Onderwijs speelt dan ook een essentiële rol bij het tot stand komen van deze maatschappelijke dialoog. *Digitaal fatsoen* kan dan ook worden beschouwd als een eerste stap in de richting van zulk een dialoog. Een van de deelnemers heeft duidelijk zijn standpunten uiteengezet, het is nu aan ons om de dialoog aan te gaan.

J.S.

C. TOULOUSE & T.W. LUKE (ed.),

The politics of cyberspace: a reader.

London, Routledge, 1998, 188 blz.

The politics of cyberspace is een verzameling van artikels over politiek en internet. Dit boek concentreert zich op twee invalshoeken.

Aan de ene kant zijn er vier artikels die de mogelijkheden die het internet biedt om een nieuwe publieke ruimte à la Habermas te creëren, onderzochten en aan de andere kant gaan drie artikels in op de post-moderne fragmentatie van de cultuur en de gevolgen voor het politieke toneel. De eerste groep is zeer sceptisch over die democratische mogelijkheden en stellen vast dat van de voordelen die door de utopisten worden weinig overblijft 'in real life'. De belangrijkste bijdrage in dit boek vormt een artikel van Luke, waarin wordt ingegaan op een van de kernproblemen in dit hele verhaal: het probleem van de ongelijke toegang. Luke zet duidelijk uiteen dat dit probleem niet echt oplosbaar is en dat ongelijkheid ook in dit nieuwe medium ingebakken zit. Wel heeft ieder medium zijn eigen vormen van access en dus van (on)gelijkheid en zal de toekomst een andere machtsverhouding tonen dan de 'post-industriële' samenleving. Over het algemeen draagt dit boek weinig nieuws bij aan de heersende denkbeelden over politiek en internet en is zijn enige verdienste dan ook het samenbrengen van een aantal denkbeelden in een enkel boekwerk.

J.S.

E. SMIT,

Mass media advertising: information or wallpaper?

Amsterdam, Het Spinhuis, 1999, 199 blz.

Het proefschrift *Mass media advertising* behandelt de vraag of, hoe en waarom reclame gebruikt en geëvalueerd wordt door de consument. Meer specifiek komen onder andere volgende vragen aan bod: gebruiken mensen bewust reclameboodschappen om informatie op te zoeken of functioneert reclame eerder louter als 'behang' of amusement? Wordt reclame bewust opgemerkt of liever vermeden omwille van irritatie? Zijn er hierbij verschillen te vinden naargelang het mediumtype, de kenmerken van de reclameboodschap en de consument? De auteur stelt als belangrijkste conclusie dat reclame voor de consument minder belangrijk is dan adverteerders wel eens durven denken. Consumenten blijken reclame vooral te beleven

als achtergrond (cf. de 'wallpaper'-functie van de reclame).

Een sterk wetenschappelijk - vooral methodologisch - werk dat niet alleen een antwoord geeft op enkele intrigerende vragen, maar ook een mooi voorbeeld vormt van hoe een studieobject door middel van verschillende onderzoeksmethoden (literatuurstudie, diepte-interviews, telefonisch survey met schriftelijke follow-up, experiment, en face-to-face survey) kan worden benaderd.

A.G.

H. M. GLANCY,

**When Hollywood loved Britain:
the Hollywood 'British' film 1939-45.**

Manchester, Manchester University Press,
1999, 280 blz.

Het uitstekend gedocumenteerd boek *'When Hollywood loved Britain'* maakt het fenomeen van de 'Britse' film uit Hollywood inzichtelijk voor een ruimer publiek. Op zeer duidelijke wijze wordt het hoe en het waarom van deze toch wel mooie film-canon uit de doeken gedaan. Glancy schetst niet alleen een duidelijk beeld van de bestaande banden tussen de Britse en de Amerikaanse filmindustrie, maar besteedt ook veel aandacht aan de dieperliggende maatschappelijke en politieke tendensen die de prominente aanwezigheid van de 'Britse' film in Hollywood mede kunnen verklaren. Hierdoor wordt een heel nieuw licht geworpen op Academy Award winnaars als *Rebecca* (1940), *How green was my valley* (1941) en *Mrs Minidriver* (1942), en kassuccessen als *Goodbye Mr Chips* (1939), *The Sea Hawk* (1940) en *A yank in the RAF* (1941). Meteen wordt het voor de lezer duidelijk dat de 'Britse' film in Hollywood een bijzondere plaats innam en dat hij, zeker voor de hier bestudeerde periode, als een afzonderlijke stroming kan worden bestudeerd.

In een eerste hoofdstuk gaat de auteur dieper in op de moeilijkheden die de Amerikaanse filmindustrie ondervond tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wanneer Hollywood ondanks het verlies van verschillende Europese en Latijns-Amerikaanse markten toch furore maakte tijdens de oorlogsjaren, heeft

het dit voornamelijk te danken aan het voortdurend succes op de Britse markt. Dat deze financiële dependentie een grote invloed had op de economische structuur van de Amerikaanse filmindustrie spreekt voor zich.

In het tweede hoofdstuk wordt de invloed van het buitenlandse beleid van de zogenaamde Hays Office op de Amerikaanse producties nagegaan. Naarmate de oorlog dichterbij kwam, werd Hollywood noodgedwongen voorzichtiger. De filmindustrie evolueerde in de richting van een pure entertainment industrie teneinde bij haar belangrijkste buitenlandse afnemer, met name Groot-Brittannië, geen kwaad bloed te zetten. Dit resulteerde in films waarin zeer omzichtig werd omgesprongen met representaties van de Britse betrokkenheid in internationale conflicten.

Hoe een van de belangrijkste producenten van 'Britse' film in het Hollywood van de jaren veertig functioneerde, wordt nagegaan in het derde hoofdstuk dat volledig gewijd is aan de MGM-studio.

In de volgende hoofdstukken wordt dieper ingegaan op enkele 'Britse' films uit de periode 1939-1945. Deze periode is bijzonder interessant gebleken omdat de 'Britse' films traditioneel zeer patriottisch waren. Het beeld dat van Groot-Brittannië geschetst werd onderging echter belangrijke wijzigingen onder invloed van de veranderende posities van Engeland en de Verenigde Staten in de oorlog. Dat deze representaties niet louter ingegeven werden door de in Hollywood levende anglofilie bewijst het laatste hoofdstuk waarin aangetoond wordt hoe na 1941 de box office het won van het Office of War Information. In plaats van de door opiniepeilingen ondersteunde en de door het OWI wenselijk geachte educatieve voorstelling van Groot-Brittannië als een democratische natie waarin de arbeidersklasse een belangrijke rol speelt, verstrekte Hollywood populaire kostuumfilms die speelden in het oude aristocratische Engeland.

L.E.

Abstracts

The past as story: the narrative structure of historical films

Willem Hesling

The narrative formulas feature films employ in portraying the past, have three important implications for the kind of history that is produced. Because characters play a central role in film stories, they present a past that is to be understood mainly in terms of individual actions and motives. Moreover, in their representation of the past, films refer more to each other than to that past itself. An important consequence of this intertextual mechanism is the development of a 'filmic-historical reality' that can easily extricate itself from a 'scientific historical reality'. Finally, this impression of reality generated by the classical film story can easily lead to an 'objectivation' and 'homogenisation' of historical reality.

Key words: film, history, narrativity

Influence of academic science education on the perception of science by young adults

Sofie Van den Bossche and Jean-Pierre De Greve

With a focus on two specific initiatives concerning the popularisation of science towards young adults by universities, a study has been undertaken about the perception of science by young adults. First, the senders were analysed to find out how they are organised and what their activities are. Second, a random sample of young adults was interviewed regarding their perception of science. The aim was to find transformational effects that occurred as a result of the specific activities of the universities. The conclusion is that such activities have little or no influence on the perception of science by young adults. Their perception of science has clearly been defined by other media.

Key words: young adults, science, universities, popularisation of science, perception

Sex differences in interaction behaviour: a swing in explanatory paradigms

Agnetha Broos

Men and women communicate in different ways. Their interaction patterns differ at both the verbal and the nonverbal level. Next to descriptive analysis, research has also aimed to explain sex differences in interaction behaviour. The oldest explanatory paradigm, 'the dominance approach', considers women as a suppressed group. In this view, sex differences in communication behaviour can be attributed to male dominance and female subordination. However, in the past 10 years, the dominance approach is being questioned and is increasingly replaced by the 'difference approach'. This model emphasises the idea that men and women are socialised in two different subcultures and consequently develop different interaction patterns.

Key words: sex differences, interaction patterns, dominance approach, difference approach

Communicatie is een wetenschappelijk tijdschrift dat bijdragen publiceert over alle vormen, niveaus en aspecten van de menselijke communicatie, benaderd vanuit een diversiteit aan theoretische en methodologische invalshoeken. Communicatie neemt, hetzij onder de vorm van een artikel (10 à 15 blz.) of als een kort onderzoeksverslag (3 à 5 blz.), theoretische bijdragen, verslagen van empirisch onderzoek, en literatuurreviews op. Verder is er een rubriek met korte boekbesprekingen en een rubriek 'Standpunten', waarin gereflecteerd of gepolemiseerd kan worden over actuele feiten en problemen uit de wereld van de communicatie.

Manuscripten die als artikelen worden ingezonden, worden aan een dubbel-blinde beoordelingsprocedure onderworpen en dienen, in het Nederlands en het Engels, vergezeld te zijn van een samenvatting (max. 10 lijnen) en 3 à 5 sleutelbegrippen.

Manuscripten dienen het redactiesecretariaat te bereiken zowel in geprinte vorm als op diskette in Word.

Het manuscript dient op een redelijke manier gestructureerd te worden in onderdelen, die niet genummerd worden, maar wel van tussentitels worden voorzien. Citaten dienen aangeduid te worden met enkele aanhalingstekens, citaten in citaten met dubbele. Langere citaten worden opgenomen zonder aanhalingstekens en dienen van de rest van de tekst geïsoleerd te worden door middel van tussenwit. Voetnoten worden doorgenummerd en krijgen een korte titel. Grafieken, figuren, modellen en andere illustraties (b.v. foto's) moeten fotografisch overgenomen kunnen worden.

Geciteerde auteurs en hun werk worden in de tekst als volgt opgenomen: Langer (1981:365) stelt dat ...; of: ... zoals door verschillende auteurs wordt opgemerkt (Connel & Curti, 1985:106; Altheide & Snow, 1991:46-47). De letters a, b, c ... worden gebruikt om de verschillende werken aan te duiden die eenzelfde auteur gedurende hetzelfde jaar heeft gepubliceerd, b.v. (Fiske, 1992a, 1992b). Gebruik 'et al.' wanneer een werk geciteerd wordt van meer dan twee auteurs, b.v. Leiss et al. (1990).

Alle geciteerde werken dienen achteraan, na de noten en onder de titel LITERATUURLIJST, alfabetisch gerangschikt te worden, waarbij bij boeken, indien nodig, het volume en bij tijdschriftartikels de jaargang en tussen haakjes het nummer van het tijdschrift worden vermeld.

Het verwijzen naar *Internetbronnen* gebeurt op volgende manier:

Auteur(s) (datum publicatie) 'titel document' in *titel elektronische publicatie* [WWW]. Product/uitgever website: URL [datum raadpleging op het Internet].

E-mailberichten dienen als volgt vermeld te worden:

Naam verzender (e-mail-adres verzender) (datum verzending) 'titel e-mail bericht' [e-mail] voor Naam ontvanger (e-mail-adres ontvanger).

Altheide, D.L. & Snow, R.P. (1991) *Media Worlds in the Postjournalism Era*. New York: Aldine de Gruyter.

Clark, K. (1998/06/21) *The New Political Order* [WWW]. Sage Electronic Publications: gopher://gopher.uidaho.edu/11/IU_gopher/library.html [18/09/98].

Fiske, J. (1992a) 'British Cultural Studies and Television', pp. 284-326 in R.C. Allen (ed.) *Channels of Discourse, Reassembled*. 2nd ed. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.

Fiske, J. (1992b) 'Cultural Studies and the Culture of Everyday Life', pp. 154-173 in L. Grossberg, C. Nelson & P. Treichler (eds.) *Cultural Studies*. New York & London: Routledge.

Hughes, D. & Starck, P. (z.d.) 'Sources of Information About Mailing Lists' in *Guidelines for Academic Research* [WWW]. University of North Carolina: <http://www.crombec.edu/howard/index.html> [18/09/98].

Langer, J. (1981) 'Television's Personality System', *Media, Culture and Society*, 3(4): 351-365.

Tilmans, K. (k.tilmans@skynet.be) (16/08/99) 'Antwoord op uw vraag' [e-mail] voor Kortens, J. (j.kortens@ping.be).